

The Right of Discipleship: Cold War History and Memory as Dynamic Cultural Capital of the Phu Khiao–Tham Pha Nam Thip Community, Roi Et Province

Parin Phattharapanyakun¹ and Narintra Mingo^{1*}

¹ Faculty of Education and Human Development, Roi Et Rajabhat University, Thailand

* Corresponding author. E-mail: m.narintra@gmail.com

ABSTRACT

This study explores the historical dynamics of the Phu Khiao–Tham Pha Nam Thip area in Roi Et Province from the Cold War to the present, focusing on how state policies, socio-political contexts, and community memories have interacted to transform the meaning of the landscape. Employing a historical methodology integrated with the anthropology of memory, the research draws upon archival documents—such as Prince Damrong Rajanubhab’s 1906 inspection report of Udon Monthon, Cold War security policies, and Royal Gazette announcements—alongside local chronicles, oral narratives from Luang Pu Sri Mahaviro’s disciples, and in-depth interviews with community leaders. Findings reveal that Phu Khiao–Tham Pha Nam Thip has undergone multiple transformations—from a “forest of life” in pre–Cold War memory to a “red zone” under the Cold War security regime, and finally to a “wildlife conservation zone” in the post–Cold War era. Facing the loss of access to natural resources, local communities selectively reconstructed collective memories of forest pioneering, Buddhist virtue, and ecological stewardship to legitimize their cultural and moral rights. After the COVID-19 pandemic, these memories were further reinterpreted as creative cultural capital through learning tourism, exhibitions, and the Young Local Guides project—revitalizing the local economy and negotiating coexistence with the state. The study demonstrates that memory functions not merely as a reflection of the past but as a living cultural force that continually mediates the relationship between history, identity, and sustainable local development.

Keywords: Community Memory, Cold War, Phu Khiao–Tham Pha Nam Thip, Cultural Capital, Local Identity

ลัทธิศาสนิกษ์ : ประวัติศาสตร์และความทรงจำช่วงสงครามเย็น ในฐานะทุนวัฒนธรรมเชิงเคลื่อนไหวของชุมชนภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์จังหวัดร้อยเอ็ด¹

ปริณ ภักตร์ปัญญากร¹ และ นรินทรา มิ่งโกล^{1*}

¹ คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด ประเทศไทย

* Corresponding author. E-mail: m.narintra@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มุ่งศึกษาพลวัตทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งแต่ยุคสงครามเย็นจนถึงปัจจุบัน โดยวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของนโยบายรัฐ บริบทสังคม-การเมือง และการแปลงความทรงจำของชุมชน ให้กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ งานวิจัยใช้ระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ร่วมกับแนวมานุษยวิทยา ความทรงจำ โดยศึกษาจากเอกสารทางราชการ เช่น บันทึกการตรวจราชการมณฑลอุดรของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เอกสารนโยบายรัฐในยุคสงครามเย็น และประกาศราชกิจจานุเบกษาที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อมูลจากเอกสารท้องถิ่น คำบอกเล่าของสานุศิษย์หลวงปู่ศรี มหาวีโร และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชน ผลการวิจัยพบว่า พื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ได้ผ่านการแปลงความหมายหลายชั้นจากป่าดงพงไพร ในความทรงจำก่อนสงครามเย็น สู่พื้นที่สีแดง ภายใต้นโยบายความมั่นคงของรัฐในทศวรรษ 2500 และเขตอนุรักษ์สัตว์ป่า หลังการสิ้นสุดสงครามเย็น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้ชุมชนต้องสร้างและคัดเลือกความทรงจำใหม่ เพื่อยืนยันสิทธิในการดำรงอยู่และใช้ประโยชน์จากพื้นที่ โดยหยิบยกเรื่องราวการบุกเบิก การปลูกป่า และคำสอนของหลวงปู่ศรี มหาวีโร มาสร้างความชอบธรรมเชิงศีลธรรมและวัฒนธรรม ในช่วงหลังโควิด-19 ความทรงจำดังกล่าวถูกนำมาใช้เป็นทุนเชิงสร้างสรรค์ ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเรียนรู้ นิทรรศการ และโครงการมัคคุเทศก์น้อย เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจและต่อรองความสัมพันธ์กับรัฐอย่างสันติ กระบวนการนี้สะท้อนให้เห็นว่าความทรงจำ มิได้เป็นเพียงภาพสะท้อนของอดีต หากแต่เป็นพลังทางวัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของชุมชนเข้าด้วยกันอย่างมีชีวิตชีวา

คำสำคัญ: ความทรงจำชุมชน, สงครามเย็น, ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์, ทุนทางวัฒนธรรม, อัตลักษณ์ท้องถิ่น

© 2025 JSSP: Journal of Social Science Panyapat

บทนำ

ยุคสงครามเย็น (พ.ศ. 2490–2533) เป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ความมั่นคงของโลก ภายใต้นโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ตาม พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504–2509) ซึ่งมุ่งสร้างความมั่นคงทางการเมืองควบคู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (Fineman, 1997) นโยบายดังกล่าวส่งผลให้ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือถูกมองว่าเป็นพื้นที่สีแดงที่อ่อนไหวต่อการซึมซับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ การแทรกซึมของนโยบายรัฐและการปฏิบัติการทางทหารไม่เพียงกำหนดทิศทางการบริหารราชการ หากยังส่งผลถึงวิถีชีวิตของชาวชนบทซึ่งต้องเผชิญกับความรุนแรง การสูญเสีย และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมที่หลงเหลือร่องรอยอยู่ในความทรงจำของชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน (Keyes, 2014)

ประวัติศาสตร์ไม่ใช่อดีตที่ตายตัว แต่เป็นบทสนทนาอันไม่สิ้นสุดระหว่างนักประวัติศาสตร์กับหลักฐาน ตามแนวคิดของ Carr (1961) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการสร้างความหมายที่นักประวัติศาสตร์ตีความและเลือกเล่าจากหลักฐานภายใต้บริบทของสังคมและยุคสมัยที่ตนดำรงอยู่ โดยอดีตพูดผ่านเสียงของผู้บันทึกในปัจจุบัน แนวคิดนี้เชื่อมโยงกับ Halbwachs (1992) ที่เสนอว่า “ความทรงจำร่วม” (collective memory) ถูกกำหนดและหล่อหลอมโดยโครงสร้าง

¹ บทความนี้ปรับปรุงมาจากงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง “การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ดยุคสงครามเย็น” ซึ่งแล้วเสร็จในปี 2568 โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากมูลนิธิ (Fundamental Fund) ประจำปีงบประมาณ 2568 จากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

ทางสังคมและวัฒนธรรม ความทรงจำจึงไม่ใช่เพียงการรำลึกถึงอดีต แต่เป็นการประกอบสร้างอดีตให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของปัจจุบัน เมื่อเชื่อมแนวคิดของคาร์กับอัลวักส์ จะเห็นว่าทั้ง “ประวัติศาสตร์” และ “ความทรงจำร่วม” เป็นกระบวนการสร้างความหมายเชิงสังคม โดยประวัติศาสตร์ตีความอดีตผ่านหลักฐาน ขณะที่ความทรงจำตีความผ่านชีวิตและประสบการณ์ร่วมของผู้คนในชุมชน ทั้งสองกระบวนการสะท้อนอำนาจของ “การเลือกจำ” และ “การเล่าใหม่” ของอดีต เพื่อให้ตอบสนองต่ออัตลักษณ์และความต้องการของสังคมในปัจจุบัน ขณะเดียวกัน Anderson (1977) ชี้ว่าชาติคือชุมชนจินตกรรม (imagined communities) ที่ถูกสร้างผ่านเรื่องเล่าและสัญลักษณ์ ดังนั้น ความทรงจำจึงเป็นพื้นที่ของการเมืองแห่งความหมาย (politics of memory) ที่กลุ่มต่าง ๆ ใช้เพื่อยืนยันอัตลักษณ์และต่อรองอำนาจในโครงสร้างรัฐชาติ อย่างไรก็ตาม งานศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในช่วงสงครามเย็นยังคงให้ความสำคัญกับเสียงของรัฐที่เน้นชัยชนะเหนือคอมมิวนิสต์ การสร้างความมั่นคง และการพัฒนาในนามของอุดมการณ์ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์ ขณะที่เสียงของชุมชนซึ่งสะท้อนความสูญเสีย ความกลัว การต่อรอง และการอยู่รอดกลับถูกละเลยและมิได้ถูกรวบรวมเข้าไว้ในพื้นที่ของความทรงจำอย่างเป็นทางการ (Anderson, 1977)

พื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ (ภาษาถิ่นเรียกผาน้ำย้อย) อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นส่วนหนึ่งของดงบังอีและเทือกเขาภูพานอันเป็นพื้นที่ปฏิบัติการสำคัญของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย อยู่ห่างจากตัวจังหวัดร้อยเอ็ดราว 60 กิโลเมตรบนเขตรอยต่อของจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดกาฬสินธุ์ และจังหวัดมุกดาหาร (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542) พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ถกเถียงกันถึงบทบาทของความทรงจำสองชุดนี้อย่างชัดเจน เดิมพื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งทำกินของชาวบ้านที่พึ่งพาป่าเขาและทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน แต่ในยุคสงครามเย็น รัฐใช้นโยบาย “ศาสนานำการเมือง” เพื่อสร้างความสงบและความมั่นคง โดยนิมนต์หลวงปู่ศรี มหาวิโรมาสร้างวัดผาน้ำทิพย์เทพประสิทธิ์วนารามบนพื้นที่กว่า 130,000 ไร่ เพื่อให้ศาสนาเปลี่ยนเป็นกลไกควบคุมทางสังคมและฟื้นฟูศีลธรรม (พระมหาธีรนาถ อคฺคิโร, 2554) ต่อมาในทศวรรษ 2520-2530 รัฐประกาศให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตนุรักษ์สัตว์ป่า ซึ่งจำกัดการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้าน ขณะที่ชุมชนกลับยึดโยงตนเองกับความทรงจำแห่งการบุกเบิก การปลูกป่า และคำสอนของหลวงปู่ศรี มหาวิโร ซึ่งสื่อถึงสิทธิชอบธรรมในการสืบทอดและใช้ประโยชน์ทางวัฒนธรรมจากพื้นที่ (นาย ก ผู้แทนกลุ่มผู้ค้าผาน้ำทิพย์, 2568)

หลังยุคสงครามเย็น การเมืองไทยเปลี่ยนผ่านจากยุทธศาสตร์ความมั่นคงสู่การพัฒนา ชุมชนในพื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์จึงเริ่มนิยามความหมายของพื้นที่เสียใหม่จาก “เขตนุรักษ์” ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ ให้กลายเป็น “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” ที่มีชีวิต พวกเขาคัดเลือกและรื้อฟื้นความทรงจำบางชุดที่สอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐ เช่น เรื่องการบุกเบิก การปลูกป่า และคำสอนของหลวงปู่ศรี มหาวิโร เพื่อใช้สร้างความชอบธรรมทางศีลธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงอยู่ร่วมกับพื้นที่อันมีข้อจำกัดทางกฎหมาย (พระมหาธีรนาถ อคฺคิโร, 2554) ความทรงจำจึงทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคมที่เปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านสามารถมีส่วนร่วมกับภาครัฐในรูปแบบใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องเผชิญหน้าหรือปฏิเสธอำนาจโดยตรง แต่ใช้การตีความทางวัฒนธรรมและศาสนาเป็นกลไกในการต่อรอง

ภายหลังวิกฤตโควิด-19 เมื่อเศรษฐกิจท้องถิ่นตกต่ำและการท่องเที่ยวหยุดชะงัก ชุมชนได้แปลงความทรงจำในยุคสงครามเย็นให้กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางเศรษฐกิจ ผ่านการนิยามพื้นที่จาก “แหล่งแสวงบุญ” สู่ “แหล่งเรียนรู้” โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมรูปแบบใหม่ เช่น นิทรรศการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังว่าด้วยประวัติหลวงปู่ศรี และโครงการมัคคุเทศก์น้อย ซึ่งไม่เพียงสร้างรายได้และดึงดูดนักท่องเที่ยวกลุ่มการศึกษา หากยังช่วยให้คนรุ่นใหม่เรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างอดีตกับปัจจุบันของพื้นที่ผ่านมุมมองของชุมชนเอง (นาย ก ผู้แทนกลุ่มผู้ค้าผาน้ำทิพย์, 2568)

งานวิจัยของ อิกานต์ ศรีนารา (2564) ศึกษาสงครามความทรงจำและการเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับอดีตของอดีตสหาย เป็นงานตัวอย่างที่โดดเด่นในการศึกษาพลวัตของความทรงจำทางการเมือง ผ่านการอ่านบันทึกความทรงจำของอดีตสหายพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ซึ่งผู้เขียนชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของการรับรู้และการเลือกเล่าความทรงจำต่ออดีตในระยะยาว ตั้งแต่การมองตนเองในฐานะนักปฏิวัติผู้เสียสละ ไปจนถึงการทบทวนอดีตด้วยสายตาแห่งความเข้าใจและการยอมรับภายหลังยุคสงครามเย็น งานชิ้นนี้แสดงให้เห็นกระบวนการคัดเลือกและตีความความทรงจำ

(selective remembering) ที่สะท้อนการปรับตัวของกลุ่มอดีตสหายต่อบริบทการเมือง สังคม และอัตลักษณ์ใหม่ในชีวิตปัจจุบัน จึงเป็นตัวอย่างสำคัญที่ทำให้เห็นว่า ความทรงจำมิได้ตายตัว หากเป็นพื้นที่ของการต่อรองและการประกอบสร้างตัวตนในแต่ละยุคสมัย ทั้งนี้ งานของเราจะต่อยอดจากแนวคิดนี้ โดยมุ่งศึกษากระบวนการคัดเลือกและแปลงความทรงจำในอีกฟากหนึ่ง นั่นคือความทรงจำของชุมชน ที่หล่อหลอมและใช้เรื่องเล่าทางศาสนาและวัฒนธรรมเพื่อเจรจาต่อรองกับรัฐ และนิยามพื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้และทุนวัฒนธรรมร่วมสมัย

การศึกษานี้จึงตั้งอยู่บนคำถามสำคัญว่า ความทรงจำในยุคสงครามเย็นถูกผลิต เลือกใช้ และแปลงความหมายอย่างไรในปัจจุบัน และกระบวนการดังกล่าวสะท้อนพลวัตอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนในระยะยาวอย่างไร เพื่อเสนอความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับความทรงจำในฐานะทุนวัฒนธรรมเชิงเคลื่อนไหว (Dynamic cultural memory) ที่มีได้หยุดนิ่งอยู่กับอดีต หากเป็นพลังทางประวัติศาสตร์ที่ขับเคลื่อนการพัฒนาอัตลักษณ์ พื้นที่ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชนในบริบทไทยร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาพลวัตทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ ตั้งแต่ยุคสงครามเย็นจนถึงปัจจุบัน โดยมุ่งวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของนโยบายรัฐและบริบทสังคม การเมืองที่ส่งผลต่อการผลิตและการแปลงความทรงจำของชุมชนให้กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และการต่อรองสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรกับภาครัฐอย่างยั่งยืน

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ใช้ระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ (Historical Method) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. แหล่งข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย มาจากเอกสาร(Documents) และข้อมูลภาคสนาม (Field Data) ดังนี้ 1) เอกสารทางการ (Official Documents) เพื่อศึกษานโยบายและท่าทีของรัฐในแต่ละยุค ได้แก่ พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-5 รายงานการตรวจราชการ ราชกิจจานุเบกษา 2) เอกสารท้องถิ่นและบันทึกความทรงจำ (Local and Vernacular Sources) ประกอบด้วย หนังสือวีระปฏิบัติ มหาวีโร หนังสืออดีตรำลึก และหนังสือหลวงปู่ศรีนิพนพาน ซึ่งบอกเล่าถึงการบุกเบิกพื้นที่และบทบาทด้านต่าง ๆ ของหลวงปู่ศรีมหาวีโร และ 3) ข้อมูลภาคสนาม (Field Data) ใช้การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพผ่าน การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มตัวอย่างหลัก ได้แก่ พระสงฆ์และสาธุศิษย์หลวงปู่ศรี มหาวีโร ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุ และชาวบ้านในพื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ เช่น เจ้าหน้าที่จากเขตห้ามล่าผาน้ำทิพย์ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่นการจัดนิทรรศการท้องถิ่น กิจกรรมมัคคุเทศก์น้อย และภาพวาดฝาผนัง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือหลักที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบบันทึกข้อมูล (Field Record Form) ซึ่งถูกออกแบบให้ครอบคลุมข้อมูลจากหลายแหล่ง ได้แก่ 1) เอกสาร (Documentary Sources) ใช้สำหรับรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ เอกสารราชการ บทความ หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสงครามเย็นและบริบทของพื้นที่ศึกษา 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ใช้แบบบันทึกคำถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) เพื่อเก็บข้อมูลด้านประสบการณ์ ความทรงจำ และการตีความเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ 3) การสังเกต (Observation) ใช้บันทึกข้อมูลจากการสังเกตสภาพพื้นที่ วัด ชุมชน และกิจกรรมในปัจจุบัน เพื่อนำมาเชื่อมโยงกับความทรงจำในอดีต 4) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้บันทึกการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้อาวุโส เยาวชน และผู้ค้าในชุมชน เพื่อสะท้อนความทรงจำร่วมและการถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่

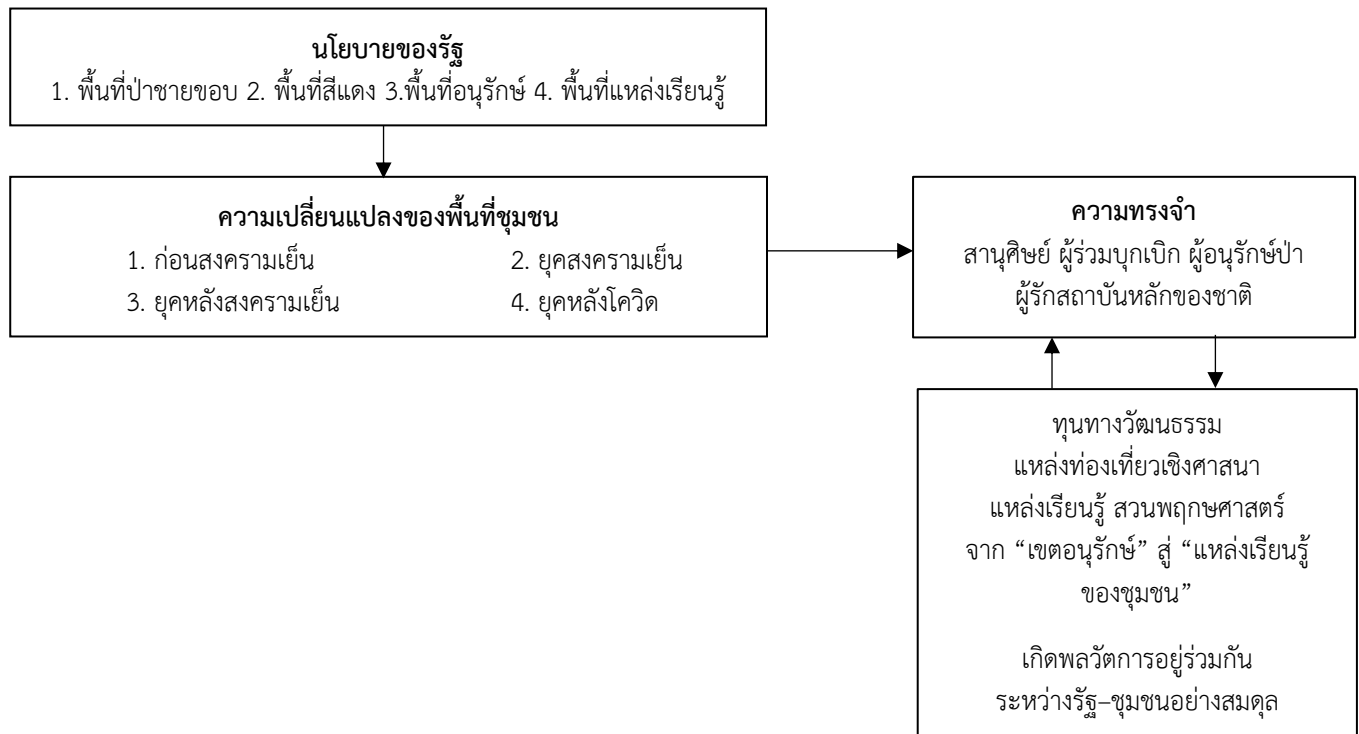
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลดำเนินการระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2568 โดยใช้วิธีการดังนี้ 1) การศึกษาเอกสารรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางราชการ หนังสือ วารสาร วิทยานิพนธ์ และฐานข้อมูลออนไลน์ เพื่อสร้างกรอบความเข้าใจเกี่ยวกับสงครามเย็น การพัฒนา และความทรงจำของรัฐ 2) การศึกษาภาคสนามสำรวจ สังเกต ชุมชน วัด และลานการค้าผ้าน้ำทิพย์ เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของพื้นที่และรูปแบบการใช้ความทรงจำในปัจจุบัน 3) การสัมภาษณ์เชิงลึก พระสงฆ์ ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชน ข้าราชการในอดีต และนักท่องเที่ยว เพื่อให้ได้ข้อมูลจากมุมมองที่หลากหลาย 4) การสนทนากลุ่มจัดการสนทนากลุ่มย่อยเพื่อทดสอบความถูกต้องของข้อมูล (Member Checking)

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลทั้งหมดถูกวิเคราะห์ตามแนวทางการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการ 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) การวิเคราะห์เชิงเอกสาร (Documentary Analysis) วิเคราะห์เนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์จากเอกสารทางการและท้องถิ่น เพื่อสร้างลำดับเหตุการณ์และโครงสร้างอำนาจที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุค 2) การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและสัญลักษณ์ (Content and Symbolic Analysis) ตรวจสอบคำบอกเล่า เรื่องเล่า และสัญลักษณ์ทางศาสนา-วัฒนธรรมที่ใช้ประกอบการสร้างความทรงจำของชุมชน 3) การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบประวัติศาสตร์ (Historical Comparison) เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของความทรงจำระหว่างยุคสงครามเย็น หลังสงครามเย็น และหลังโควิด เพื่อสังเคราะห์เป็นเส้นพัฒนาการของความทรงจำ (memory trajectory) การตรวจสอบข้อมูล (Data Verification) ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยเปรียบเทียบระหว่าง เอกสารทางการ กับ บันทึกความทรงจำของท้องถิ่น กับข้อมูลภาคสนาม เพื่อยืนยันข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ระหว่าง ผู้ให้ข้อมูลหลายกลุ่ม และวิเคราะห์มุมมองที่หลากหลายต่อพื้นที่เดียวกัน ผลการวิเคราะห์ทั้งหมดถูกสังเคราะห์ในเชิงแนวคิดภายใต้กรอบความทรงจำในฐานะทุนวัฒนธรรมเชิงเคลื่อนไหว (Dynamic Cultural Memory)

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษานี้ตั้งอยู่บนฐานแนวคิดสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1. แนวคิดประวัติศาสตร์พลวัต (Historical Dynamics) พิจารณาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ภูเขียว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ ในแต่ละยุค ตั้งแต่ก่อนสงครามเย็น ยุคสงครามเย็น จนถึงยุคหลังโควิด เพื่อทำความเข้าใจว่าพื้นที่ที่หนึ่งเดียวกันสามารถถูกนิยามซ้ำหลายครั้งภายใต้นโยบายรัฐ เศรษฐกิจ และอุดมการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกัน (Fineman, 1997; Keyes, 2014)
2. แนวคิดความทรงจำร่วม (Collective Memory) แนวคิดของ Halbwachs (1992) ที่เห็นว่า ความทรงจำมิใช่เพียงภาพสะท้อนของอดีต แต่เป็นการสร้างความหมายทางสังคมที่ยึดโยงกับโครงสร้างอำนาจและกลุ่มอัตลักษณ์ ในขณะที่ Anderson (1977) อธิบายว่า ชาติถูกสร้างผ่านเรื่องเล่าและสัญลักษณ์ ความทรงจำจึงกลายเป็นพื้นที่ของการเมืองแห่งความหมาย (Politics of Memory) ซึ่งชุมชนใช้ในการต่อรองและสร้างความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของตน
3. แนวคิดทุนทางวัฒนธรรมและทุนเชิงศีลธรรม (Cultural and Moral Capital) ตามแนวคิดของ Bourdieu (1986) และงานศึกษาท้องถิ่นร่วมสมัยที่เห็นว่า ความทรงจำและสัญลักษณ์ทางศาสนาสามารถกลายเป็นทุน ที่ชุมชนใช้ในการผลิตคุณค่าใหม่ทางเศรษฐกิจ สังคม และอัตลักษณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทหลังโควิด-19 ซึ่งชุมชนใช้ความทรงจำยุคสงครามเย็นมาแปลงเป็นกิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัย พบว่า

1. สมัยแห่งโลกธรรม ยุคก่อนสงครามเย็น (ก่อน พ.ศ. 2490)

ภูเขียว เป็นสาขาของเทือกเขาภูพาน และเป็นส่วนหนึ่งของดงบังอีอันกว้างใหญ่ ก่อนพ.ศ. 2490 อันเป็นจุดเริ่มต้นของสงครามเย็นผู้คนในชุมชนรอบภูเขียวยังเต็มไปด้วยภาพของชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติ ภูเขายังคงอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้ น้ำ และที่ดินหล่อเลี้ยงครอบครัว แม้ชีวิตในยุคนี้จะลำบากกาย ต้องทำไร่ทำนา ปลูกพืช เก็บของป่าหากินไปตามการหมุนเวียนของธรรมชาติ แต่ผู้คนยังไม่ได้ลำบากใจ เพราะมีพออยู่พอกิน และยังมีพึ่งพาผู้คนรอบข้างเป็นเครื่องมือในการปรับตัวต่อพลังอำนาจของธรรมชาติ ดังนี้

“...เมื่อก่อนภูเขียวไม่เหมือนสมัยนี้ ป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์ มีปลามากในลำห้วย การทำนาก็พอมีข้าวกินตลอดปี บางครั้งก็เข้าไปเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ แม้จะไม่ร่ำรวยอะไร แต่ก็ไม่มีใครเดือดร้อน ลำบากกายก็จริง แต่ไม่ลำบากใจ ชีวิตเรียบง่าย อยู่กันแบบญาติพี่น้อง...” (นาย ข ผู้สูงอายุชุมชนผาน้ำทิพย์, 2568)

คำบอกเล่าของ นาย ข ผู้อาวุโสในชุมชนสะท้อนภาพชีวิตที่พึ่งพิงผืนป่าและทรัพยากรธรรมชาติอย่างแนบแน่นบนความอุดมสมบูรณ์ของดงบังอี ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของรัฐที่ปรากฏในบันทึกการเสด็จตรวจราชการของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งเสด็จมณฑลอุดรในพ.ศ. 2449 พระองค์ทรงบรรยายลักษณะ “ดงบังอี” ว่าเป็นป่าทึบเขียวชอุ่ม มีความอุดมสมบูรณ์ของไม้ใหญ่ สัตว์ป่า และลำห้วยน้อยใหญ่ที่หล่อเลี้ยงผู้คนและสิ่งมีชีวิตในพื้นที่ ข้อความในบันทึกดังกล่าวจึงมิได้เป็นเพียงรายงานราชการ แต่เป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันถึงภูมิทัศน์ทางนิเวศและวัฒนธรรมที่ชาวบ้านยังคงจดจำและถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน ภาพของ “ป่าดง” ในจินตภาพของรัฐและชุมชนจึงสอดประสานกันในฐานะพื้นที่แห่งชีวิต ความอุดม และความผูกพันของผู้คนกับธรรมชาติ ก่อนที่ภูมิทัศน์แห่งนี้จะถูกแปลงความหมายใหม่ภายใต้นโยบายความมั่นคงในยุคสงครามเย็น ดังความว่า

“...แต่ในดงแผ่นดินเป็นที่น้ำชุ่มชื้นอยู่ตลอดปี ต้นไม้ใบหญ้าไม่มีเวลาแห้งเหี่ยวกิ่งก้านอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นในดงจึงมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นรกชัฏ คุสุดขึ้นเขียวชอุ่มอยู่เป็นนิจ ต่างกันแต่เป็นดงที่มากและน้อย เหมือนเช่นดงพญาไฟไม่สู้จะทึบนัก เวลาไปในดงยังถูกแดด เป็นแต่รู้สึกว้าวอากาศเย็นกว่าข้างนอกดง... ..แต่ดงบังอีไม่เช่นนั้น พอถึงปากดงก็แลเห็นแต่ต้นยางสูงใหญ่สะพรั่งไปทุกด้าน ริมต้นไม้ใหญ่ก็มีต้นไม้เล็กและกอหนามขึ้นรกชัฏ มีหนทางเป็นช่องกว้างสัก 8 คอก ที่จะเดินไปในดง พอเข้าไปก็รู้สึกเยือกเย็น เห็นแสงสว่างในทางเดินเพียงสักเท่าเดือนหงาย เพราะร่มไม้ใหญ่บังแสงแดดส่องลงมาไม่ถึงพื้น เดินไปในดงได้เห็นดวงอาทิตย์แต่เมื่อเวลาเที่ยงสักครู่หนึ่ง มีที่แจ้งเห็นแสงแดดก็แต่เมื่อถึงห้วยเป็นแห่งๆ หนทางที่เดินไปในดงบังอี ก็เหมือนแต่ร่องน้ำฝนไหลกัดมานานจนลึกลงไปเป็นลำราง พื้นเป็นกรวดปนดินขรุขระ บางแห่งก็มีรากไม้กีดทางระกะไป จะลงเดินเล่นหรือหาที่แวะเหนื่อยอย่างดงพญาไฟก็ไม่มี เพราะรกทึบทั้งสองข้าง มีที่เดินพอนั่งพักก็แต่ตาม

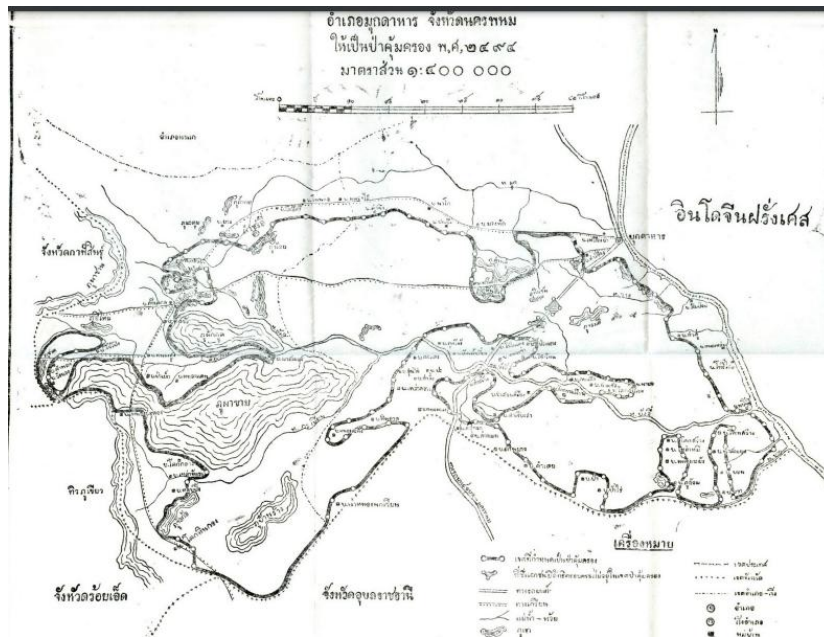
ลำห้วย มีห้วยใหญ่ในดงแห่งหนึ่งเรียกว่า “ห้วยบังอี่” เห็นจะเป็นต้นชื่อของดงนั้น ที่ว่าดงบังอี่มีช้างเถื่อนชุมก็คงเป็นความจริง ถึงสัตว์ป่าอย่างอื่นก็คงชุม เพราะดงทึบไม่ถูกคนรบกวน สัตว์จึงชอบอาศัย...” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2501)

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่คงมีส่วนสำคัญในการนิยามความหมายของชีวิตในสมัยนี้ว่าสมัยลำบากกายแต่ไม่ลำบากใจ โดยมีชีวิตที่ปรับตัวทำมาหากินตามธรรมชาติ และยึดโยงอยู่กับพลังของ ประเพณีและงานบุญ ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือกล่อมเกล้าให้ผู้คนในชุมชนรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน งานบุญไม่เพียงเป็นพิธีกรรมทางศาสนา แต่ยังทำหน้าที่เชื่อมโยงเครือญาติ พรรคพวก และมิตรภาพที่จำเป็นต่อการอยู่รอด เมื่อเผชิญกับธรรมชาติที่โหดร้าย ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ร้าย ไข้ป่า หรือโจรผู้ร้าย

การมีพรรคพวกพี่น้อง เป็นหลักประกันสำคัญต่อชีวิต เพราะการทำนา การเลี้ยงวัวควาย หรือการต่อกรกับภัยธรรมชาติ ต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งหมู่บ้าน งานบุญจึงกลายเป็นทั้งงานเลี้ยงปากท้อง และงานชีวิต ที่รวมสุขและทุกข์ไว้ด้วยกัน ความเชื่อใน ฮีตคอง ประเพณี และศีลศักดิ์สิทธิ์ รอบตัวเป็นเสาหลักของการอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นผีป่า ผีเขา ผีนา หรือผีบ้าน ทุกผีมีอำนาจให้คุณให้โทษได้ทั้งสิ้น ขณะเดียวกัน ความเชื่อเรื่องขวัญ นั้นฝังแน่นอยู่ในวิถีชีวิต เมื่อคนหรือสัตว์เจ็บป่วย ทุกคนเชื่อว่าขวัญหาย ต้องทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเพื่อเรียกกลับมา เพราะขวัญรักของกินและความรื่นเริง

“...สมัยนั้นมีทั้งศึกและเลื่อยอยู่บ่อย ๆ ศึก หมายถึงพวกโจร ส่วนเลื่อยจริง ๆ ก็ยังมีอยู่บนภูเขา มันคำรามเสียงดัง คล้ายเสียงผีหลอก ตอนกลางคืนมันจะลงมารบกวนวัวควาย ชาวบ้านก็หวาดกลัวกันมาก ยังมีไข้ป่าระบาด บางครั้งคนเป็นไข้ก็คิดว่าผีเข้า เพราะไม่มีหมอ หมู่บ้านอยู่ไกลจากตัวเมือง ใครมียาก็ต้องแบ่งกันกิน ช่วยกันประคับประคองให้รอดชีวิตไปด้วยกัน เวลาทำนาก็ต้องช่วยกันทั้งหมู่บ้าน ลงแขกลงแรง ใครมีงานบุญหรืองานอื่น ๆ ทุกบ้านก็จะไปร่วมช่วย ถือว่าเป็นทั้งอาชีพและเป็นบุญ ชีวิตก็เป็นเช่นนั้น มีทั้งสุขและทุกข์ปะปนกัน คนในหมู่บ้านสมัยนั้นเชื่อฟังผู้เฒ่าผู้แก่ ยึดถือฮีตคอง และเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์รอบตัว ทั้งผีป่า ผีเขา ผีนา ผีบ้าน ซึ่งเชื่อว่าสามารถให้คุณให้โทษได้ทุกเมื่อ นอกจากนี้ยังเชื่อเรื่องขวัญว่าทุกสิ่งมีชีวิต ทั้งคน วัว ควาย ถ้าขวัญอยู่ก็เป็นสุข แต่ถ้าขวัญหายก็ต้องทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ เพื่อเรียกขวัญให้กลับคืนมา...” (นาย ค ผู้สูงอายุชุมชนผาน้ำทิพย์, 2568)

อาจกล่าวได้ว่า ยุคก่อนสงครามเย็น เป็นช่วงเวลาที่ความทรงจำของผู้คนในชุมชนรอบภูเขียวยะท้อนภาพชีวิตที่เรียบง่ายและเกื้อกูลกันภายใต้ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ช่วงสมัยนี้จึงเป็นไปตามโลกธรรม อันเป็นธรรมชาติของโลกที่ครอบงำสัตว์โลกทั้งหลายทั้งพอใจเสียใจสุขและทุกข์ปะปนกันไป เฉกเช่นดงบังอี่ในความทรงจำของชุมชนและในบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ปรากฏในความทรงจำของผืนป่าที่ชุ่มชื้น เขียวชอุ่ม และเต็มไปด้วยสัตว์ป่าหลากหลายชนิด เป็นภูมิทัศน์แห่งชีวิตและความมั่นคงทางจิตใจ แม้ผู้คนต้องเผชิญความลำบากกายจากความยากจน การเจ็บป่วยหรือภัยธรรมชาติ แต่อยู่รอดได้ เพราะมีเครือข่ายเครือญาติและประเพณีฮีตคองเป็นเครื่องยึดโยงชุมชน งานบุญทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนให้ร่วมมือกันในการดำรงชีพและป้องกันภัยจากธรรมชาติ ขณะที่ความเชื่อในผีและขวัญสะท้อนการมองโลกที่เชื่อมโยงมนุษย์กับธรรมชาติในเชิงจิตวิญญาณ สิ่งเหล่านี้เป็นดังต้นทุนของชีวิตผู้คนในพื้นที่ ภูเขียวยุคนี้จึงเป็นความทรงจำของพื้นที่ชีวิต ที่เต็มไปด้วยพลังแห่งความอยู่รอดและความสัมพันธ์ระหว่างคน-ธรรมชาติ-ความเชื่อ ก่อนที่ภูมิทัศน์ดังกล่าวจะถูกแปลงความหมายใหม่ภายใต้นโยบายความมั่นคงของรัฐในยุคสงครามเย็น

ภาพที่ 2 แผนที่ป่า ดงบังอี่และภูเขี้ยว จากพระราชกฤษฎีกากำหนดป่าดงบังอี่ให้เป็นป่าคุ้มครอง พ.ศ. 2494

ภาพที่ 3 พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ และหลวงปู่ศรีมหายาวีโร ร่วมปลูกต้นโพธิ์ในพิธีวางศิลาฤกษ์พระมหาเจดีย์ชัยมงคล
ที่มา: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกฯ (2555)

ภาพที่ 4 สถานที่ถูกขว้างระเบิด
ที่มา: พระมหาธีรนาถ อคฺคธีโร (2554)

2. สมัยชัยมงคล จากสงครามเย็นจนถึงความสงบบนยอดภูเขา (พ.ศ. 2490–2533)

การแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยเริ่มปรากฏร่องรอยตั้งแต่ราวทศวรรษ 2470 ในปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีอิทธิพลจากขบวนการคอมมิวนิสต์จีนที่เข้ามาเผยแพร่แนวคิดในหมู่แรงงานและปัญญาชนคนไทย ต่อมาได้มีการจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์สยามขึ้นในปี พ.ศ. 2473 เพื่อมุ่งโค่นล้มระบบกรรมสิทธิ์เอกชนและจัดระเบียบสังคมตามแนวคิดมาร์กซิสม์ รัฐบาลไทยจึงออกกฎหมายเพื่อควบคุมและปราบปรามแนวคิดดังกล่าว โดยตราพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2476 เพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางกฎหมายในการดำเนินคดีกับผู้ต้องสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์ (พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2476, 2476)

เมื่อสงครามเย็นเริ่มต้นขึ้นราว พ.ศ. 2490 การขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับพรรคคอมมิวนิสต์จึงเป็นไปอย่างเข้มข้นยิ่งขึ้น รัฐบาลไทยมุ่งเน้นการกวาดล้างคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ชนบทในหลายมิติ ทั้งด้านการเมือง การปกครอง และความมั่นคง โดยอาศัยนโยบายการพัฒนาเพื่อปราบปรามคอมมิวนิสต์ ผ่านการบังคับใช้กฎหมายต่าง ๆ เช่น การจัดตั้งหน่วยงานราชการในพื้นที่อันเป็นการขยายอำนาจรัฐสู่ชนบท หนึ่งในนั้นคือการประกาศเขตป่าคุ้มครองและเขตป่าสงวนคือการจัดตั้งหน่วยงานราชการและจัดการพื้นที่ในเขตป่าเขาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอำนาจในการอนุญาตหรือเพิกถอนสิทธิในการทำมาหากินภายในเขตป่า หรืออำนาจในการปิดเส้นทางทั้งทางน้ำและทางบกในการเข้าป่าเป็นต้น (พระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481, 2482)

ดังบังเอิญพื้นที่หนึ่งซึ่งถูกทางการใช้กฎหมายพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481 เข้าจัดการพื้นที่ โดยพระราชกฤษฎีกากำหนดป่าดงบังอีให้เป็นป่าคุ้มครอง เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ซึ่งจากนี้ไปผู้คนจะยึดถือจับจอง กั้นสร้าง แฝ้วถาง หรือเผาป่าไม่ได้ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ (พระราชกฤษฎีกากำหนดป่าดงบังอีให้เป็นป่าคุ้มครอง พ.ศ. 2494, 2494)

รัฐบาลไทยได้ขยายมาตรการควบคุมทางการเมืองและความมั่นคงอย่างเข้มงวด ภายใต้กรอบความคิดเรื่อง “ภัยคอมมิวนิสต์” ที่ถูกมองว่าเป็นภัยต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ มาตรการของรัฐมิได้จำกัดอยู่เพียงการปราบปรามทางทหาร แต่รวมถึงการควบคุมความคิด การสอดส่องกิจกรรมของประชาชน และการตรากฎหมายที่เปิดช่องให้เจ้าหน้าที่รัฐสามารถตีความและดำเนินคดีได้อย่างกว้างขวาง หนึ่งในเครื่องมือสำคัญคือพระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อคุ้มครองความมั่นคงของประเทศชาติและประชาชน แต่ด้วยเนื้อหาที่เปิดกว้างต่อการตีความ จึงกลายเป็นกฎหมายที่มีผลกระทบลึกซึ้งต่อชีวิตของราษฎรในชนบท โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยและทำกินอยู่ในพื้นที่ห่างไกลซึ่งรัฐมักมองว่าเป็นพื้นที่เสี่ยงต่อการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ กฎหมายฉบับนี้มีเนื้อหาที่กำหนดโทษรุนแรงต่อผู้ที่เกี่ยวข้องหรือให้การสนับสนุนขบวนการคอมมิวนิสต์ ไม่ว่าจะเป็นโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม ดังข้อความว่า

“...มาตรา 6 ผู้ใดเป็นสมาชิกขององค์การอันเป็นคอมมิวนิสต์ มีความผิดต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่ห้าปีขึ้นไปจนถึงสิบปี... ...มาตรา 9 ผู้ใดกระทำการอุดหนุนแก่องค์การหรือสมาชิก ขององค์การอันเป็นคอมมิวนิสต์ ด้วยประการหนึ่งประการใด ดังต่อไปนี้ 1) ให้ที่พัก ที่อาศัย หรือที่ประชุมก็ดี 2) ชักชวนบุคคลอื่นให้เป็นสมาชิกหรือเป็นพรรคพวก 3) ให้เงินหรือช่วยอุปการะด้วยประการอื่นก็ดี มีความผิดต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่ห้าปีขึ้นไปจนถึงสิบปี...” (พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495, 2495)

การบังคับใช้พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 คงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎรในพื้นที่ชนบท โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เต็มไปด้วยความหวาดระแวงและความไม่ไว้วางใจ เนื่องจากกฎหมายเปิดช่องให้เจ้าหน้าที่ตีความได้อย่างกว้างขวาง การช่วยเหลือผู้ต้องสงสัย การให้ที่พัก หรือแม้แต่การพูดคุยกับบุคคลที่ถูกมองว่ามีแนวคิดเอนเอียง ก็อาจถูกกล่าวหาว่าเป็นการสนับสนุนคอมมิวนิสต์ได้ และเป็นไปได้ว่าราษฎรจำนวนมากคงตกอยู่ในภาวะลำบากทั้งกายและใจ ต้องใช้ชีวิตท่ามกลางการสอดส่อง ตรวจตรา และการควบคุมจากรัฐอย่างใกล้ชิด ความตึงเครียดนี้ค่อย ๆ ปะทุขึ้นตามลำดับ และเมื่อรัฐเพิ่มกองกำลังเข้าปราบปรามในพื้นที่ชนบท ภูเขา และชายแดน ความรุนแรงก็ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้น

จนกระทั่งวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 กองกำลังพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เปิดฉากปะทะด้วยอาวุธปืนกับเจ้าหน้าที่ตำรวจเป็นครั้งแรกที่บ้านนาบัว อำเภอรณนคร จังหวัดนครพนม ซึ่งนับเป็นสัญญาณเปิดฉาก “สงครามป่าเขา” อย่างเป็นทางการในประวัติศาสตร์การเมืองไทย (ทิฆัมพร สิงโตมาศ, 2560)

ก่อนหน้าทีรัฐจะเข้ามาแทรกแซงอย่างเข้มงวด การอยู่รอดของผู้คนในชุมชนรอบภูเขี้ยวและพื้นที่ชนบทภาคอีสานตั้งอยู่บนรากฐานของการรวมกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นการลงแขกทำนา การช่วยกันสร้างบ้าน การจัดงานบุญ หรือการเผชิญภัยธรรมชาติ ล้วนเป็นรูปแบบของการพึ่งพาซึ่งกันและกันที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนให้ดำรงอยู่ในภูมิประเทศที่แร้นแค้น แต่ความสัมพันธ์เหล่านี้กลับถูกตั้งคำถามเมื่อรัฐนิยมการรวมกลุ่ม ว่าอาจเป็นภัยต่อความมั่นคง โดยเฉพาะภายใต้บรรยากาศของสงครามเย็นที่รัฐไทยพยายามป้องกันการแทรกซึมของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านซึ่งเคยเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ กลับถูกตีความใหม่ว่าเป็นการมั่วสุม หรือการเคลื่อนไหวต้องสงสัย

เป็นเรื่องที่น่าสนใจไม่น้อย ว่าเจ้าหน้าที่รัฐระดับท้องถิ่นในขณะนั้นจะตีความแนวนโยบายเช่นนี้อย่างไร เมื่อสังคมอีสานส่วนใหญ่ดำรงอยู่ด้วยความสัมพันธ์แบบรวมกลุ่ม การลงแขก การจัดงานบุญ และการลงช่วง ถือเป็นวิถีชีวิตประจำวัน แต่ภายใต้กฎหมายที่เปิดช่องให้ตีความได้อย่างครอบคลุม เจ้าหน้าที่ระดับอำเภอหรือกำนันอาจมองว่าการรวมกลุ่มทุกรูปแบบ แม้ไม่มีเจตนาทางการเมืองก็อาจเป็นภัยต่อรัฐได้ และด้วยเหตุนี้ ผู้คนจึงตกอยู่ในสถานะของ “ความกลัวเชิงโครงสร้าง” (structural fear) ที่บีบคั้นทั้งทางกายและใจ การพบปะ การพูดคุย หรือการทำกิจกรรมร่วมกัน อาจนำไปสู่การถูกเรียกตัวไปสอบถาม ให้ปากคำ หรือเข้าอบรม

สำหรับจังหวัดร้อยเอ็ด ทางการได้แต่งตั้งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดทำหน้าที่เป็น “ผู้อำนวยการป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์จังหวัด” มีอำนาจในการจัดตั้งกองกำลัง จับกุม กวดขัน และควบคุมการรวมกลุ่มของประชาชนอย่างกว้างขวาง ดังปรากฏในเอกสารราชการว่า

“...ให้ผู้ว่าราชการป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์จังหวัด จังหวัดละหนึ่งคน และให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ดำเนินการป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์จังหวัด... ...มีอำนาจดำเนินการป้องกันและปราบปรามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ภายในเขตท้องที่ที่อยู่ในอำนาจของตน... ...สั่งห้ามมิให้ชุมนุมหรือมั่วสุมกัน ห้ามโฆษณา หรือห้ามแสดงมหรสพ... ...เรียกบุคคลหนึ่งบุคคลใดมาสอบถามในด้านการข่าวและเข้าอบรมได้ครั้งหนึ่งไม่เกินสิบห้าวัน ประกาศห้ามบุคคลออกนอกเคหสถานในระหว่างระยะเวลาที่กำหนด...” (เฉลิมพล โสมอินทร์, 2519)

ภายใต้บรรยากาศของสงครามเย็นที่เริ่มแผ่ขยายเข้าสู่ภาคอีสาน ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎรค่อย ๆ ถูกครอบงำด้วยความหวาดระแวงซึ่งเกิดจากทั้งความกลัวของรัฐ และความไม่เข้าใจของประชาชน ด้านหนึ่ง รัฐออกกฎหมายและคำสั่งที่เปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่สามารถควบคุม ตรวจสอบ และกวดขันกิจกรรมของผู้คนได้อย่างครอบคลุม ขณะที่อีกด้านหนึ่ง ราษฎรผู้ขาดโอกาสทางการศึกษาและการสื่อสารกลับไม่เข้าใจว่าคอมมิวนิสต์คืออะไรกันแน่ ภาพของ คอมมิวนิสต์ในสายตาชาวบ้านจึงถูกสร้างผ่านโปสเตอร์ของรัฐที่วาดเป็นอมนุษย์ผู้ทำลายวัดและศาสนา จนกลายเป็นความกลัวในระดับลึกที่แทรกอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน ดังบันทึกของแม่บุญมี คำบุศย์ ปัญญาชนชาวร้อยเอ็ด ผู้ถือกำเนิดมาตั้งแต่ พ.ศ. 2458 เป็นหลักฐานสำคัญที่เผยให้เห็นบรรยากาศแห่งความตื่นตระหนกในยุคต้นสงครามเย็นได้อย่างชัดเจน เธอบรรยายถึงเหตุการณ์ปี พ.ศ. 2494 เมื่อชาวบ้านจำนวนมากตื่นกลัวว่าตำรวจจะมาจับไปรบกับคอมมิวนิสต์ที่เกาะหลี เพราะได้ยินข่าวลือว่า คอมมิวนิสต์บุกประเทศไทย ผู้ชายพากันหนีเข้าป่า ผู้หญิงร้องไห้หาผัวลูก ความสับสนแพร่กระจายราวกับไฟลามทุ่ง ทำให้ความตื่นตระหนกครั้งนั้นกลายเป็นข่าวลือครั้งใหญ่ของร้อยเอ็ด และจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งแม่บุญมีสรุปไว้ว่าความแตกตื่นครั้งนั้นเกิดขึ้นเพราะไม่เข้าใจในการโฆษณาของรัฐบาล ดังความว่า

“...ปีพ.ศ. 2490 เมื่อสงครามโลกเลิกล้มใหม่ๆ คนทั่วไปที่ไม่ได้รับการศึกษาหรือได้รับการศึกษาน้อยยังไม่ทราบว่ คอมมิวนิสต์ คืออะไร เห็นแต่รัฐบาลเขียนภาพคนรูปร่างใหญ่ใส่หมวกแหลมใส่รองเท้า เหยียบโบสถ์ เจดีย์วัด แล้วก็เขียนว่า คอมมิวนิสต์คิดทำลายศาสนาคนเข้าใจตามนั้นก็กลัว... ...เพราะตอนนั้นการสื่อสาร ยังไม่เจริญก้าวหน้า แม้ตัวของข้าพเจ้าทั้งรู้เพียงว่าเขารบกันอยู่ในประเทศจีนคือ คอมมิวนิสต์กับก๊กมินตั๋งและ เจียงไคเช็ค ครั้นต่อมาเมื่อปีพ.ศ. 2494 ซึ่งเป็นเดือนธันวาคมคนทั่วไปเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ประมาณ 3 ใน 4 ข้าพเจ้าเกี่ยวข้าวอยู่ในนาเวลาประมาณ 15 - 16 นาฬิกาก็มีคนจำนวนมากไปเล่นเปีย โบกอยู่ที่หนองพิพวน ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของตำบลเหนือเมือง กิตติศัพท์ได้ยินไปถึงตำรวจ

จึงยกพวกมาจับใหญ่คนจำนวนมากต่างก็วิ่งแตกกระจายหนีเอาตัวรอด ใครถามว่าวิ่งทำไม ครั้นจะว่าตำรวจไล่จับเพราะเล่นโบกก็อายเลยพูดว่า ตำรวจมาจับจะให้ไปรบที่เกาหลีกับคอมมิวนิสต์ เพราะขณะนั้นไทยเราได้ส่งกองทหารไปช่วย รบที่ประเทศเกาหลีได้ ครั้นพุดกันปากต่อปากคนที่เกี่ยวข้องก็ตกใจกลัวสามิและ ลูกจะถูกจับไปรบที่เกาหลี เลยแตกตื่นเที่ยวบอกเล่ากันทั่ว เพราะความตกใจครั้นพุดกันปากต่อปากเข้าก็ ไม่ว่าคำนี้ กลับว่ากองทหารเราที่ไปรบที่เกาหลีแพ้ เดียวนี้คอมมิวนิสต์เกาหลีเอาเรือมาขึ้นประเทศไทยแล้ว มาจับเอาผู้ชายไทยไปมากก็ยิ่งมีความกลัวมากพวกผู้ชายวิ่งไปเที่ยวซ่อนในป่า ในขณะนั้นเวลา 15 - 16 นาฬิกา เป็นเวลาแม่ค้าพ่อค้าบ้านนอกมาค้าขายเดินทางกลับบ้าน ชาวจึงแพร่สะพัดไปอย่างรวดเร็วภายในเวลา 1 - 5 ชั่วโมงคำพูดนี้ก็แพร่สะพัดไปยังจังหวัดใกล้เคียงผู้ชายไปเที่ยวซ่อนหมด...” (บุญมี คำบุศย์, 2541)

บันทึกของแม่บุญมี คำบุศย์ จึงอาจนับเป็นภาพสะท้อนแรกเริ่มของความหวาดกลัว ที่ค่อย ๆ ขยายตัวจากข่าวลือในชุมชนไปสู่โครงสร้างการปราบปรามของรัฐอย่างเป็นระบบ ในทศวรรษต่อมา ความหวาดระแวงที่รัฐมีต่อคอมมิวนิสต์ได้ทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ. 2512 ซึ่งรัฐบาลไทยประกาศให้จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นหนึ่งในพื้นที่แทรกซึมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เขต 2 ร่วมกับอีก 14 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมเป็น 15 จังหวัดในการเคลื่อนไหวก่อการร้าย ดังความว่า “..ได้มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์และได้มีการมั่วสุม การตระเตรียมการเพื่อการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ในเขตท้องที่จังหวัดต่าง ๆ” ส่งผลให้จังหวัดร้อยเอ็ดถูกจัดอยู่ในพื้นที่เสี่ยงสูงต่อการปลุกระดมและถูกเฝ้าระวังอย่างเข้มงวด มาตรการด้านความมั่นคงจึงขยายตัวอย่างกว้างขวาง ทั้งการลาดตระเวน การตั้งจุดตรวจ การห้ามชุมนุม ห้ามนำอาวุธออกนอกบ้านเรือน (ประกาศกระทรวงมหาดไทย, 2512)

ช่วงเวลานั้น พื้นที่ภูเขา-ถ้ำผาน้ำทิพย์ ซึ่งถือเป็นพื้นที่สีแดงจึงเต็มไปด้วยความรุนแรงของการต่อสู้ระหว่างทหารป่ากับรัฐ ความทรงจำของชุมชนเต็มไปด้วยภาพของความทุกข์ยากและสิ้นหวัง ยากลำบากทั้งใจและกาย การดำรงชีวิตตามวิถีเดิมกลายเป็นสิ่งที่เสี่ยงอันตราย การหากินในป่าอาจนำไปสู่การถูกกล่าวหาว่าเป็นสายลับหรือแนวร่วมของฝ่ายตรงข้าม ครอบครัวจำนวนไม่น้อยต้องแตกสลาย เพราะสมาชิกครอบครัวโดยเฉพาะผู้ชายถูกสถานการณ์บีบบังคับให้ออกไปทำงานยังต่างถิ่นโดยเฉพาะที่กรุงเทพฯ เพื่อหลีกเลี่ยงความรุนแรง และนั่นยังถือว่าโชคดีกว่าหลายครอบครัวประสบชะตากรรมอันเลวร้าย บางคนถูกจับกุม บางคนถูกทรมาน และบางคนหายตัวไปโดยไร้ร่องรอย ดังนี้

“...สมัยนั้นมันโหดร้าย น่ากลัวมาก กลางคืนพวกทหารจากป่าก็มา พุดจาเกลี้ยกล่อม หาข่าว หาเสบียง บอกว่ามาก้มครองมาปลดปล่อย บางทีเขาก็มาขอข้าว ขอเกลือ ขอของกิน แล้วก็ถามโน่นถามนี่ เราก็ไม่กล้าปฏิเสธ กลัวจะถูกมองว่าเป็นศัตรู แต่พอกกลางวัน เจ้าหน้าที่รัฐก็มาถึง เขาก็ถามเหมือนกันว่าเมื่อคืนมีใครมาไหม มีใครเข้าออกบ้าง เขาก็อยากได้แนวร่วม อยากรู้ว่าใครเข้าป่า ใครคบค้ากับฝ่ายไหน พวกเราชาวบ้านนี้แหละอยู่ลำบากที่สุด จะตอบทางไหนก็กลัวทั้งสองข้าง หลายครั้งมีคนในหมู่บ้านถูกจับไปตอนกลางคืน ไม่รู้ว่าใครเป็นคนเอาไป ฝ่ายไหนเป็นคนทำ บางคนหายไปเลย ไม่กลับมาเรายู่กันแบบหวาดระแวง รวมกันหลายคนไปช่วยงานกันก็ไม่ได้ อยู่ยากทั้งในเมืองก็ไม่ปลอดภัย อยู่ในป่าก็ไม่กล้า ตอนนั้นชีวิตมันเหมือนอยู่ตรงกลาง จะไปทางไหนก็เสี่ยง เราไม่ได้อยากเลือกข้าง แต่สถานการณ์มันบีบให้เราอยู่ในภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออก ทุกวันทุกคืนมีแต่ความกลัว ความไม่แน่นอน ครอบครัวแตกสลาย โยม (กระจ่าย)ผู้ชายบางคนกะต้องหนีไปทำงานกรุงเทพฯ เราเลยรู้ว่าคนที่เจ็บจริง ๆ ไม่ใช่ฝ่ายไหน แต่เป็นพวกเรา ชาวบ้านนี้แหละที่ต้องทนรับกรรมอยู่ระหว่างไฟสองด้าน...” (ก, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 เมษายน 2568)

ความยากลำบากทั้งกายใจของผู้บนรอบภูเขียว ดำเนินไปจนราว พ.ศ.2517 ทางราชการเห็นว่าภูเขียวถูกตัดไม้ทำลายป่าทั้งเป็นพื้นที่อันมีความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรง จึงกราบบนิมิตหลวงปู่ศรี มหาวิโร เพื่อสร้างวัดเป็นการถวายเป็นถาวรที่บริเวณผาน้ำทิพย์เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจแก่ประชาชนในพื้นที่ และสำหรับสงวนรักษาผืนป่าให้คงอยู่ต่อไป ดังความว่า

“...ในปี พ.ศ. 2517 ทหารยกป่าไม้บนเทือก เขาเขียวกำลังถูกทำลายเป็นอย่างมาก บางกลุ่มก็เข้าไปทำไม้แปรรูปขาย และบางกลุ่มก็เข้าไปทำลายป่า เพื่อใช้พื้นที่ปลูก พืชไร่ เดิมพื้นที่แห่งนี้มีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เข้าอาศัยอยู่ปฏิบัติเพื่ออุดมการณ์ เป็นเหตุให้ทางราชการได้พยายามหา วิธีการปราบปรามด้วยวิธีต่าง ๆ ต่อมาได้พิจารณาเห็นความสำคัญ ของพระพุทธศาสนาว่าพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ของประชาชนชาวไทยได้ โดยเฉพาะแถบจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดใกล้เคียง พระมหาเถระที่ทรงคุณธรรมเป็นที่ประจักษ์ทั้งในหมู่คนดีและคนชั่ว คือหลวงปู่ศรี มหาวิโร ท่านท่องเที่ยวเดินป่าเหยียบผาเขาแถบนี้แทบที่จะเรียกได้ว่าหลับตาเดินไปได้ก็ไม่จำจะผิด...” (พระมหาธีรนาถ อคคิโร, 2554)

ด้วยเหตุดังกล่าว หลวงปู่ศรี มหาวิโรจึงมาสร้างวัดผาน้ำทิพย์เทพประสิทธิ์วนารามขึ้น การสร้างวัดผาน้ำทิพย์เทพประสิทธิ์วนาราม สร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพแก่พื้นที่ภูเขียวเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากหลวงปู่ศรีได้นำพาชาวบ้านสร้างถนนขึ้นสู่ภูเขานี้ จึงนับเป็นการเปิดพื้นที่ให้ติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก หลวงปู่ยังเป็น ที่พึ่งทางใจของประชาชน โดยมีวัดเป็นพื้นที่กลาง ที่ชาวบ้านสามารถใช้สื่อสารกับเจ้าหน้าที่รัฐได้ วัดของท่านจึงถือเป็นจุดเริ่มต้นของการฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่ ดังนี้

“...หลวงปู่ศรีท่านขึ้นไปอยู่บนภูเขาเหมือนเป็นแนวหน้า ถ้ามีข่าวอะไรท่านก็มาบอก ชาวบ้านอยากรู้อะไรก็ไปถามท่าน พอทางการทำถนนขึ้นภูเขา พวกเราก็ไปช่วยขุด ช่วยแบกดิน เพราะคิดว่าการทำบุญเผื่อจะช่วยให้ชีวิตอยู่รอดปลอดภัยได้...” (นาย ค ผู้สูงอายุชุมชนผาน้ำทิพย์, 2568)

นโยบายคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับผู้ร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ เนื่องจากรัฐได้ปรับยุทธศาสตร์จากการปราบปรามด้วยกำลังทหาร มาเป็นการเปิดทางออกทางการเมืองภายใต้หลักการให้อภัยและการคืนคนดีสู่สังคม โดยส่งเสริมให้ผู้หลงผิดกลับใจมาบอตัว เข้ารับการอบรม และกลับไปประกอบอาชีพในถิ่นฐานเดิมอย่างสงบ (เฉลิมพล โสมอินทร์, 2519)

นโยบายนี้ช่วยคลี่คลายสถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ชนบททั่วประเทศ รวมทั้งในภาคอีสาน ซึ่งเคยเป็นพื้นที่สีแดงของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ผลของนโยบายดังกล่าวทำให้พื้นที่ภูเขียว ซึ่งเคยเป็นแนวป่าเชื่อมต่อกับฐานปฏิบัติการของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในเทือกเขาภูพานกลายเป็นพื้นที่สีแดงสู่พื้นที่แห่งศรัทธา ความทรงจำของผู้คนรอบภูเขียวถูกชักจูงขึ้นจากประสบการณ์ร่วมของ ศรัทธา-ภัย-และการอยู่รอด ที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองอันเข้มข้น หลวงปู่ศรี มหาวิโร กลายเป็นศูนย์รวมทางจิตวิญญาณของทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้าน ด้วยบทบาทผู้คุ้มครองผืนป่า และผู้ฟื้นฟูศีลธรรม ผ่านการสร้างวัดผาน้ำทิพย์เทพประสิทธิ์วนาราม การปลูกป่าบนภูเขา และการสอนเรื่องศีล 5 เพื่อยับยั้งอบายมุขในชุมชน ความทรงจำของศิษยานุศิษย์ในยุคนี้มักผูกโยงกับเหตุการณ์เหนือธรรมชาติ เช่น การถูกวางระเบิดที่ไม่ระเบิด หรือเหตุฟ้าผ่าผู้ลบหลู่ศีลธรรม เหตุการณ์เหล่านี้ถูกเล่าซ้ำในฐานะหลักฐานแห่งวาจาสิทธิ์ของท่าน ซึ่งทำให้หลวงปู่ศรีได้รับการยกย่องว่า “ศรีปากแข็ง” ผู้มีบุญบารมีคุ้มครองผู้ศรัทธา เรื่องเล่าเหล่านี้มิได้เป็นเพียงตำนานแห่งความอัศจรรย์ แต่ทำหน้าที่เป็นความทรงจำเชิงศีลธรรม (moral memory-making) ที่เปลี่ยนภัยแห่งการเมืองให้กลายเป็นบทเรียนแห่งศรัทธา ความทรงจำดังกล่าวยังทำให้รัฐกับชาวบ้านกลับมามี ความเป็นพวกเดียวกัน ผ่านอัตลักษณ์ของการเป็นสานุศิษย์ผู้ร่วมผ่านเหตุการณ์ตีย้าย และร่วมฟื้นฟูผืนป่าด้วยกันในนามของธรรมะและความสงบ ดังความว่า

“...การสอนประชาชนญาติโยมท่านเน้นหนักเรื่องศีล 5 เป็นสำคัญ โดยเฉพาะประเพณี ทางภาคอีสานเมื่อมีงานเทศกาลสำคัญมักดื่มของมึนเมาเข้ามาในวัดโดยไม่เกรงกลัวต่อบาป ในกรณีนี้ท่านจะห้ามเป็นพิเศษ ท่านบอกว่าวัดนี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ควรดื่มเหล้าเมายา เข้ามาในวัด เล่ากันว่า มีชายคนหนึ่งไม่เชื่อฟัง ดื่มเหล้าเข้ามา แล้วก็พุดจาทำร้ายท่าน และสังคายน์ศีล 5 ปรากฏว่าวันนั้นอากาศแห้งแล้งแดดร้อนเปรี้ยง ๆ ไม่มีเค้าฟ้าเมฆฝน ฟ้าได้ผ่าเปรี้ยง เปรี้ยง เปรี้ยง ลงมากลางกระหม่อมของเขา เขาล้มพับดินตายลงไปต่อหน้า คนทั้งหลาย ตั้งแต่นั้นมาไม่มีใครกล้าดื่มเหล้าเข้าไปในผาน้ำย้อยอันศักดิ์สิทธิ์นั้นอีกเลย... ...ปี พ.ศ.2527-2528 ท่านได้เริ่มโครงการ เทิดพระเกียรติของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 โดยร่วมกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยจะปลูกต้นไม้ที่เกี่ยวกับพุทธประวัติ ไม่เกี่ยวกับวรรณคดีไทยและไม่สมุนไพรรูปบนหลังเขาเขียว (ผาน้ำย้อย) รวมเป็น 900 ไร่ เป็นที่ทราบกันดีว่า เมื่อมีคนดีก็ต้องมีคนร้าย เมื่อเป็นพระก็ต้องมีมารผจญ วันนั้นอากาศร้อนอบอ้าว ไปไม่ไร้สายลมโบกสะบัด ต่อมาอีกไม่ นานนัก สายฝนก็ค่อยโปรยลงมา และโปรยลงมาอย่างหนักแทบลืมหูลืมตาไม่ขึ้น พวกพระ เณร แม้ชิตตลอดจนชาวบ้านเป็นจำนวนมากที่มาร่วมกันปลูกป่าต่างวิ่งเข้าหาที่พำนักบังกันพลวัน ในเย็นวันนั้นหลวงปู่ศรี ท่านสั่งกำชับทุกคนว่าให้ภาวนา อย่าพากันนอนพระรูปหนึ่งที่เป็นลูกศิษย์ เห็นท่านสั่งกำชับเชิงเป็นห่วงเป็นใยมากกว่าวันก่อนๆ เกิด ลางสังหรณ์ว่าจะเกิดอันตราย กราบเรียนท่านว่าเกรงว่าจะเกิดอันตราย ขอให้ท่าน เรียกตำรวจมาอารักขาด้วย เพราะว่าเรามาปลูกป่าขัดผลประโยชน์กับพวกทำลายป่า และ คนพวกนี้เดิมก็เป็นคอมมิวนิสต์ มีจิตใจโหดร้ายและมีอาวุธสงคราม ท่านก็ตอบว่า อ้อ..มันไม่เป็นอะไรหรอก แล้วท่านก็เดินทางกลับวัดป่าภูคุณคืนนั้นเวลาสามทุ่ม ก็เกิดระเบิดขึ้น เสียงดังตูม ตูม เสียงดังลั่นสนั่นป่า ทุกคน ต่างตกใจ จอบเสียม เครื่องใช้ไม้สอย ต้นไม้ทะลุไปหมด หลังจากที่พักปรุปรุไปทั่ว แต่ไม่มีใครเป็นอะไรเลย เหมือนที่ท่านบอกไว้ไม่มีผิดไม่เป็นอะไรหรอกพวกเจ้าหน้าที่ไปถาม

ท่านว่าหลวงปู่ จะให้จับไหม ท่านบอกว่าไม่ต้องไปจับเขาหรอก กรรมใครกรรมมัน เขาเรียนถามท่านว่าจะทำยังไงดี เขาจะมาระเบิดเรา ท่านบอกว่าอ้าว เขาอยากระเบิดก็ปล่อยให้เขาระเบิดไปซี ถ้ามันจะระเบิดมันก็ระเบิดเอง แต่ถ้ามันจะไม่ระเบิดมันก็ไม่ระเบิดเอง เป็นเรื่องของมัน ตอนที่มันระเบิดก็มี ตอนที่มันดับก็มี จะไปกลัวตายทำไม ไม่ถึงคราวตายมันไม่ตายหรอก คนเรา ไม่ถึงคราวแตก มันก็ไม่แตกเหมือนกันระเบิด พวกเจ้าหน้าที่ฟังแล้วก็หัวเราะกันใหญ่ เรื่องราวตอนที่มีคนไปขว้างระเบิดที่ผาน้ำย้อย ท่านเมตตาเล่าให้พระใกล้ชิดฟังตอน หลังว่า จริงๆ แล้วจะทำไมให้มันระเบิดก็ได้ แต่ถ้าทำไมให้มันระเบิด เขาจะหาว่าระเบิด ด้าน เดี่ยวเขาจะเอามาเขวี้ยงใหม่ ก็เลยปล่อยให้มันระเบิด นี่เป็นความอัศจรรย์อย่างยิ่ง สำหรับญาติโยมหรือพระเถระที่อยู่ในเหตุการณ์ ทุกคนต่างชื่นชมยกมือสาธุในบุญบารมีของท่านที่คุ้มครอง ในเรื่องราวจากลึทธินี้ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระชินวรวิสุทธิวงศาตย์ วัดนันทาราม กรุงเทพมหานคร ท่านมักกล่าวยกย่องหลวงปู่ศรี ว่าศรีปากเข็ด คือมีวาจาสิทธิ์พูดอะไร ทำอะไร สำเร็จทุกอย่าง...” (พระมหาธีรนาถ อคฺคิโร, 2554)

ความทรงจำของสานุศิษย์ที่เล่าถึงการถูกข่มขู่ คุกคาม และเหตุระเบิดที่ไม่ก่อให้เกิดอันตราย มิได้เป็นเพียงเรื่องราวแห่งความอัศจรรย์เท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสร้างความทรงจำเชิงศีลธรรม (moral memory-making) ที่แปลงภัยทางการเมือง ให้กลายเป็นการพิสูจน์บุญบารมี และยังเป็นเครื่องมือในการเชื่อมคนในท้องถิ่นกับหน่วยงานราชการ เมื่อทางการจึงก่อตั้งเขตห้ามล่าสัตว์ป่าผาน้ำทิพย์ โดยกองอนุรักษ์สัตว์ป่ากรมป่าไม้ใน พ.ศ.2529 มีพื้นที่ประมาณ 151,242 ไร่ หรือประมาณ 242 ตารางกิโลเมตร และเจ้าหน้าที่เหล่านั้นได้กลายเป็นสานุศิษย์ของหลวงปู่ เท่ากับเป็นการหลอมรวมเจ้าหน้าที่ทางการกับชาวบ้านให้กลายเป็นพวกเดียวกัน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างยืดหยุ่นมากขึ้น (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2531)

เมื่อสร้างความสงบแก่พื้นที่อย่างมั่นคงแล้ว หลวงปู่ศรี มหาวิโรได้มีดำริเริ่มสร้างพระมหาเจดีย์ชัยมงคล ตั้งแต่ พ.ศ.2528 ต่อมา พ.ศ.2530 สมเด็จพระญาณสังวรทรงแต่งตั้งคณะดำเนินการก่อสร้าง และได้วางศิลาฤกษ์ในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ.2531 (คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกฯ, 2555)

ผู้วิจัยเห็นว่า การก่อสร้างมหาเจดีย์ชัยมงคล คือสัญลักษณ์แห่งชัยชนะและความสงบสุขที่มีต่อภัยแห่งความมั่นคงของประเทศ คำว่าชัยมงคล คือชื่อที่เกี่ยวข้องกับ บทชัยมงคลคาถา หรือ บทสวดพาหุงมหากา เป็นบทสวดสรรเสริญชัยชนะของพระพุทธเจ้าที่มีเหนืออริพาลชนถึง 8 ครั้ง ได้แก่ ชนะพญามาร ชนะยักษ์ที่เหี้ยมโหด ชนะช้างตกมัน ชนะองคฺลิมาล ชนะหญิงที่ใส่ร้ายป้ายสี ชนะนักได้อาวุธที่ฝึกปากกล้า ชนะนาคนธพาล และชนะพรหมที่มีความเห็นผิด แบ่งเป็น 2 บท บทแรกเป็นบทสรรเสริญชัยชนะของพระพุทธเจ้า ส่วนบทที่สองเป็นบทฉลองชัยชนะของพระพุทธเจ้า จึงเป็นเครื่องหมายของชัยชนะแห่งการตื่นรู้ที่อยู่เหนือความหลงผิดทั้งปวง เจดีย์แห่งนี้จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งยุคสมัย และชัยชนะสำคัญของพุทธศาสนาต่อความมัวเมาลุ่มหลงของความขัดแย้งทางอุดมการณ์ที่เข้ามาหยาบย่นทารุณกรรมจากมือของคนภายนอกสู่คนในท้องถิ่นที่มีศรัทธาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ผ่านคืนวันอันเลวร้ายได้ในที่สุด

ภาพที่ 5 มหาเจดีย์ชัยมงคลและชุมชนผู้ค้าถ้ำผาน้ำทิพย์ ตำบลผาน้ำย้อย อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 6 จิตรกรรมฝาผนังที่แสดงประวัติหลวงปู่ศรีมหาวิโร ได้กลายเป็นจุดบรรยายให้กับนักท่องเที่ยวก่อนขึ้นไปยังพระมหาเจดีย์ชัยมงคล โดยมีสมาชิกชุมชนและเยาวชนมัคคุเทศก์สลับกันทำหน้าที่เป็นผู้นำเสนอ

3. สมัยลัทธิศาสนา ศิษย์ จากหลังสงครามเย็นถึงหลังโควิด 19 (พ.ศ. 2533 – ปัจจุบัน)

เมื่อการก่อสร้างพระมหาเจดีย์ชัยมงคล ดำเนินมาจนราว พ.ศ. 2545 ครอบครัวคนงานก่อสร้างมองเห็นโอกาสในการขายสินค้าแก่นักท่องเที่ยวที่เริ่มเข้ามาเยี่ยมชมเจดีย์ จึงเริ่มตั้งเพิงร้านค้าในบริเวณสถานที่ก่อสร้างภายในเขตก่อสร้างเพื่อจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่ม จนมีศาสนิกชนในท้องถิ่นเข้ามาก่อตั้งร้านค้าเพิ่มเติมเป็นจำนวนมากจนยากแก่การควบคุมให้มีระเบียบเรียบร้อย พ.ศ. 2548 อำเภอหนองพอกได้ขออนุญาตใช้พื้นที่ลานโล่งขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ด้านล่างห่างจากพระมหาเจดีย์ชัยมงคลประมาณ 550 เมตร และย้ายร้านค้าทั้งหมดออกไปอยู่ที่นั่น ซึ่งมีข้อตกลงกับสำนักงานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าถ้ำผาน้ำทิพย์ซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ว่าจะดูแลความสะอาดของบริเวณนี้ โดยมีกำหนดระยะเวลา 5 ปี ต่อมาการท่องเที่ยวบริเวณนี้เป็นที่นิยมมากจังหวัดร้อยเอ็ดจึงมีนโยบายส่งเสริมการค้าของชุมชนและกระจายรายได้ จึงสร้างศูนย์โอท็อป (OTOP) บนพื้นที่ดังกล่าว และมีข้อตกลงให้รถนำเที่ยวจอร์บรับส่งผู้โดยสารได้เฉพาะบริเวณลานการค้าเท่านั้น โดยมีรถมารับส่งจึงส่งผลให้มีผู้คนจากหลายหมู่บ้านรอบภูเขียวเข้ามาตั้งร้านค้ากันอย่างหนาแน่นราว 200 ร้าน ซึ่งผู้คนเหล่านี้พึงพาอาศัยทำมาค้าขายด้วยกันและเรียกตนเองว่าชุมชนผู้ค้าถ้ำผาน้ำทิพย์ (นาย ก ผู้แทนกลุ่มผู้ค้าถ้ำผาน้ำทิพย์, 2568)

การก่อสร้างพระมหาเจดีย์ชัยมงคล และการพัฒนาโดยหลวงปู่ศรี มหาวิโรทำให้พื้นที่เปลี่ยนบทบาทกลายเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวทางศาสนาที่มีชื่อเสียง โครงสร้างที่โดดเด่น เช่น กำแพงคล้ายกำแพงเมืองจีนบริเวณหน้าผาและพระมหาเจดีย์ที่ยิ่งใหญ่ซึ่งผสมผสานระหว่างพระธาตุพนมกับพระปฐมเจดีย์ รวมถึงสวนรุกขชาติที่ร่มรื่นงดงามได้กลายเป็นแรงดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมาก เมื่อคนในท้องถิ่นเห็นว่ามีนักท่องเที่ยวเดินทางมาสักการะทำบุญเป็นจำนวนมากและต่างจับจ่ายซื้ออุปเทียณดอกไม้ น้ำดื่ม และอาหาร ชุมชนจึงเริ่มปรับตัวจากเกษตรกรและผู้หาของป่า กลายเป็นพ่อค้าแม่ค้า เปิดร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ร้านกาแฟ และที่พักตามเส้นทางขึ้นภูเขา บทบาทใหม่นี้ค่อย ๆ สถาปนาให้ภูเขียวและพระมหาเจดีย์ชัยมงคลเป็น แหล่งท่องเที่ยวสำคัญ จนถูกยกให้เป็นส่วนหนึ่งในคำขวัญของจังหวัดร้อยเอ็ด

“...แต่ก่อนหากินในป่าก็ลำบาก บางทีก็ถูกเจ้าหน้าที่จับไปปรับไปตักเตือน พอมีคนไปเที่ยวมหาเจดีย์มากเห็นพ่อค้าแม่ค้าขายดี เห็นแผงขายอุปเทียณ เห็นคนซื้อของกินของใช้มาก น้ำดื่มหมดไม่พอขาย คนเลยเริ่มคิดว่าต้องเปลี่ยนวิธีทำมาหากินมาทำแผงขายอาหารข้าวเหนียวส้มตำ ร้านกาแฟ เปิดห้องพัก ขายของฝาก เดียวนี้หมู่บ้านทางขึ้นภูเขามั่นคือถนนท่องเที่ยวแล้ว แต่ก่อนเข้าไปหาป่า เดียวนี้ขายของให้นักท่องเที่ยวแทน...” (นาง ง ผู้สูงอายุชุมชนผาน้ำทิพย์, 2568)

อย่างไรก็ดี เมื่อกิจกรรมการค้ารุ่งเรืองขึ้นมาก กลับส่งผลให้เกิดปัญหาขยะตามมาเพราะพื้นที่อยู่นอกเขตบริการของรถขยะที่สังกัดองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น แม้อต่อมาชุมชนผู้ค้าถ้ำผาน้ำทิพย์จะจัดเก็บเงินกองกลางเพื่อว่าจ้างให้รถขยะ

ขึ้นมาขายขยะลงมาจากชุมชนของตน แต่ด้วยเขตพื้นที่รับผิดชอบของรถขนขยะมีหลายหมู่บ้าน ในแต่ละเดือนจึงสามารถขึ้นมาที่ลานการค้าได้ 2 - 3 ครั้ง ซึ่งไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนผู้ค้าถ้าฝาน้ำทิพย์ได้ จนเกิดปัญหาความไม่เข้าใจระหว่างชุมชนกับหน่วยงานราชการในพื้นที่ เมื่อครบกำหนด 5 ปี การขอต่อสัญญาใช้พื้นที่ถูกปฏิเสธ เนื่องจากไม่สามารถรักษาความสะอาดและระเบียบตามที่ตกลงกันได้ พื้นที่จึงถูกส่งคืนให้กรมอุทยานใน พ.ศ. 2553 ต่อมาสำนักงานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าถ้าฝาน้ำทิพย์ได้รับคำสั่งจากต้นสังกัดให้ใช้พื้นที่นี้เพื่อการราชการ จึงปรึกษากับทางจังหวัดร้อยเอ็ดและอนุโลมให้กลุ่มผู้ค้าทำการค้าขายต่อไป แต่ต้องจัดการปัญหาขยะให้ได้ ซึ่งต่อมาสำนักงานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าถ้าฝาน้ำทิพย์ได้ส่งเจ้าหน้าที่มากำกับกวดขันอย่างใกล้ชิด แต่ชุมชนยังไม่สามารถหาทางออกในการกำจัดขยะได้ กลับเกิดเรื่องที่สร้างความเศร้าโศกเป็นอย่างยิ่ง พ.ศ. 2554 หลวงปู่ศรี มหาวิโร ละสังขารอย่างสงบ หลังจากนั้นจึงเริ่มเกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับวัด เนื่องจากกรรมการวัดบางส่วนต้องการให้ร้านค้ากลับเข้าไปอยู่บนวัดอีกครั้งเพื่อหารายได้ ด้วยการเก็บค่าประมูลร้านค้า และมีความพยายามดึงดูดผู้ค้าจากต่างถิ่นเข้ามาทำการค้า และให้รถนำเที่ยวขึ้นไปจอดบนวัดได้ ปัญหาเหล่านี้ ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนผู้ค้าถ้าฝาน้ำทิพย์กับกรรมการวัด ตลอดจนเกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนผู้ค้าถ้าฝาน้ำทิพย์กับผู้ค้าจากต่างถิ่น และทำให้เกิดความไม่เข้าใจระหว่างประชาชนกับหน่วยงานราชการในการจัดการขยะที่ทำลายภาพพจน์ของสถานที่ท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก ดังนี้

“.....ตอนแรกมันก็ได้อยู่ นักท่องเที่ยวมากันเยอะ ของขายดีทุกวัน แต่พอขายกันหลายคนขึ้น ขยะมันก็มากตามไปด้วย ที่นี้รถขยะของ อบต. เขาไม่ขึ้นมาหรอก เขาบอกว่าพื้นที่ตรงนี้อยู่นอกเขตรับผิดชอบ เราก็เลยต้องช่วยกันเก็บเงินกองกลางว่าจ้างรถขยะขึ้นมาขนลงไปเอง แต่เขาก็ขึ้นมาได้เดือนละสองสามครั้ง เพราะต้องวิ่งหลายหมู่บ้าน มันก็เลยไม่พอขยะกองเต็มลาน พอเจ้าหน้าที่เห็นเขาก็ไม่พอใจ บอกว่าพวกเราดูแลไม่ดี ไม่รักษาความสะอาด อยู่ไปห้าปี พอถึงเวลาต่อสัญญา เขาก็ไม่ให้ต่อ บอกว่าทำผิดข้อตกลง ต้องคืนพื้นที่ให้กรมอุทยาน พ.ศ. 2553 ทางอุทยานเขาก็จะเอาพื้นที่ไปใช้ทำงานราชการ แต่พอเรามาคุยกับจังหวัด เขาก็เมตตา อนุโลมให้ขายต่อได้ แต่ต้องจัดการขยะให้เรียบร้อย ตอนนั้นเจ้าหน้าที่เขาก็ขึ้นมากวดขันบ่อย แต่พวกเราก็ยังจัดการไม่ได้ดีนัก ต่อมาปี 2554 หลวงปู่ศรีท่านละสังขาร ชาวบ้านเศร้ากันทั้งชุมชน หลังจากนั้นก็มีปัญหา เพราะกรรมการวัดบางคนอยากให้ร้านค้ากลับขึ้นไปขายบนวัดอีก บอกว่าจะได้เก็บค่าประมูลร้านค้าเข้าวัด แล้วก็เปิดทางให้คนต่างถิ่นขึ้นมาขายด้วย รถทัวร์ก็อยากให้ขึ้นไปจอดถึงบนวัด มันเลยเกิดการขัดแย้งกันทั้งระหว่างพวกเราผู้ค้าถ้าฝาน้ำทิพย์กับกรรมการวัด และกับพ่อค้าแม่ค้าจากนอกพื้นที่ด้วย ขยะก็ยังเป็นปัญหาเหมือนเดิม คนก็เริ่มไม่เข้าใจกัน ทั้งกับทางราชการ ทั้งกับวัด เราจึงไปขอเจรจากับเจ้าหน้าที่ ขอให้เปิดพื้นที่นอกกำแพงวัดให้เป็นลานค้าชุมชน เพราะถ้าชาวบ้านได้ขายของก็มีรายได้ อยู่ใกล้บ้าน ไม่ต้องไปทำงานต่างถิ่น ต่อมากลุ่มลูกศิษย์จึงรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มผู้ค้าฝาน้ำทิพย์ เพื่อให้มีหัวหน้ากลุ่มเป็นผู้ประสานงานกับอำเภอ จังหวัด หรือกรมป่าไม้ เวลาที่มีโครงการหรืองานต่าง ๆ จะได้ติดต่อสะดวกขึ้น ชาวบ้านก็พอใจ เพราะไม่ต้องทำกันอย่างกระจัดกระจายอีกต่อไป ผมเคยเรียนผู้ว่าราชการจังหวัดท่านหนึ่งว่า ทุกวันนี้มีรถบัสเดินทางมาที่วันละกว่า 40-50 คัน แต่ละคันมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ย 5,000-10,000 บาท โดยเฉพาะช่วงงานพระธาตุพนม จะมีรถบัสแวะมาถึงเกือบร้อยคัน ต้องขยายลานจอดรถเพิ่มเติม นักท่องเที่ยวแต่ละคนต่างพร้อมใจจ่าย วันหนึ่ง ๆ สามารถสร้างรายได้ให้จังหวัดร้อยเอ็ดหลายแสนบาท ดังนั้น จังหวัดจึงควรส่งเสริมให้ที่นี่เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดอย่างจริงจัง...” (นาย ก ผู้แทนกลุ่มผู้ค้าฝาน้ำทิพย์, 2568)

สถานการณ์อันน่าอัศจรรย์นี้ดำเนินไปจนถึงต้นทศวรรษที่ 2560 เมื่อมีการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ส่งผลให้การท่องเที่ยวพระมหาเจดีย์ชัยมงคลชลเขาลงจนผู้ค้าต่างถิ่นต้องโยกย้ายออกไปในขณะเดียวกันที่ชุมชนผู้ค้าถ้าฝาน้ำทิพย์บางส่วนต้องกลับสู่หมู่บ้านเพื่อทำงานเกษตรกรรม อาคารศูนย์โอท็อปถูกปล่อยทิ้งร้างทรุดโทรม เพราะหน่วยราชการซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ไม่มีกำลังคนและงบประมาณในการดูแล ยามวิกฤตดังกล่าว ชุมชนผู้ค้าถ้าฝาน้ำทิพย์ต้องปรับตัวเองหลายด้าน ทั้งการสร้างเครือข่ายการดูแลช่วยเหลือแลกเปลี่ยนข่าวสารกัน และการปรับเปลี่ยนสินค้าเป็นผลผลิตจากป่าที่ปลูกในสมัยหลวงปู่ยังมีชีวิตอยู่ เช่น สะตอ หวาย หมากเม่า หมากบก หมากแวง หมากผิ้วน ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้คนในพื้นที่ราบ แทนสินค้าประเภทของที่ระลึก จนการระบาดของโรคติดเชื้อเริ่มคลี่คลาย การท่องเที่ยวพระมหาเจดีย์ชัยมงคลสามารถดำเนินการได้อีกครั้งพร้อมกับวางแผนปัญหาเดิมที่เริ่มก่อตัวอย่างจะย้อน

รอย นั่นคือความขัดแย้งระหว่างชุมชนผู้ค้าถ้ำน้ำทิพย์กับกรรมการวัด และความไม่เข้าใจระหว่างประชาชนกับหน่วยงานราชการในการจัดการขยะ (นาง ง ผู้สูงอายุชุมชนผาน้ำทิพย์, 2568)

อย่างไรก็ดี ปัญหาและความขัดแย้ง การพึ่งพาอาศัยในยามวิกฤต ตลอดจนประสบการณ์ร่วมกัน คงมีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมให้ผู้ค้าถ้ำน้ำทิพย์กลายเป็นพวกเดียวกันอย่างเหนียวแน่น พวกเขาแสดงตนภายใต้ความเป็นสานุศิษย์ของหลวงปู่ศรี มหาวิโรที่มีความชอบธรรมในการเผยแผ่คุณธรรมคำสอนของหลวงปู่ ได้แก่การรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ และความจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของชาติ ซึ่งเป็นอุดมคติที่สอดคล้องกับทางการ พวกเขาปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงภายใต้อัตลักษณ์ใหม่ เช่น ก่อตั้งเพจเฟซบุ๊กเพื่อรายงานปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของชุมชนการเลือกตั้งเพื่อคัดเลือกคณะกรรมการชุมชนใน พ.ศ.2565 เพื่อเป็นตัวแทนในการเจรจากับหน่วยงานต่าง ๆ และการก่อตั้งธนาคารคัดแยกขยะให้เกิดขยะน้อยที่สุด พวกเขาใช้สายสัมพันธ์ของความเป็นลูกศิษย์หลวงปู่ ในการระดมความร่วมมือจากหน่วยงานราชการเช่นมหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด สำนักงานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าถ้ำน้ำทิพย์ อำเภอนองพอก ในการขอเข้าดูแลจัดการอาคารโอท็อปเก่า เพื่อจัดทำแหล่งเรียนรู้เรื่องราวของหลวงปู่ศรีในการสร้างความสงบร่มเย็นในพื้นที่ เพื่อสร้างจุดสนใจแห่งใหม่ภายในชุมชนของตนเป็นการเปลี่ยนชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ต้องแวะก่อนขึ้นชมมหาเจดีย์ชัยมงคล ดังนี้

“...ช่วงโควิดนักท่องเที่ยวหมด รายได้ในชุมชนลดลงมาก รถทัวร์ที่เคยมาทำบุญไหว้พระแทบไม่มี เหลือเพียงรถทัศนศึกษาของโรงเรียนเท่านั้น พวกเราก็ต้องปรับตัว จากแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ ทำเพจเฟซบุ๊ก ตั้งกรรมการกลุ่มชุมชนเพื่อติดต่อทางราชการ พวกเราอยากหยิบเอาประวัติความเป็นมาของหลวงปู่กับการสร้างมหาเจดีย์ชัยมงคล พันธุ์พืชสัตว์ในภูเขี้ยว และคำสอนของหลวงปู่เรื่องการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อมมาเผยแพร่ให้นักท่องเที่ยว พวกเราชุมชนผู้ค้าเป็นศิษย์หลวงปู่ศรี จึงต้องช่วยกันวางแผนไปตามเจตนาของท่าน เราคิดว่าท่านยังคงปกป้องรักษาลูกหลานอยู่ จึงไปขอให้หน่วยงานราชการที่มีความศรัทธาในองค์หลวงปู่มาช่วยกัน มีการทำนิทรรศการท้องถิ่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง และกิจกรรมมัคคุเทศก์น้อย ให้เด็ก ๆ ถ่ายทอดเรื่องราวแก่พวกนักเรียนที่มาเที่ยว ทำให้ได้กลุ่มรถทัศนศึกษามาเป็นนักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่วันหนึ่งเฉลี่ยสิบกว่าคันก็ทำให้พวกเราพออยู่ได้ ...” (นาย ก ผู้แทนกลุ่มผู้ค้าถ้ำน้ำทิพย์, 2568)

ผลจากการคัดเลือกความทรงจำเกี่ยวกับการบุกเบิกของหลวงปู่ศรี มหาวิโร มาจัดแสดงเป็นแหล่งเรียนรู้ได้รับความนิยมนักท่องเที่ยวเป็นอันมาก ส่งผลให้ได้รับการสนับสนุนจากจังหวัดร้อยเอ็ดในแผนพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดภายใน พ.ศ. 2569 โดยนำเรื่องเข้าคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ (กรอ.) จังหวัดจังหวัดร้อยเอ็ด และได้รับการบรรจุเข้าสู่แผนพัฒนาจังหวัด ส่งผลให้มีงบประมาณสนับสนุนจำนวน 6,517,000 บาท เพื่อดำเนินการในโครงการปรับปรุงซ่อมแซมศูนย์จำหน่ายสินค้าโอท็อป ซึ่งจะพัฒนาให้เป็นศูนย์การศึกษาและแหล่งเรียนรู้ด้านสัตว์ป่า พันธุ์ไม้ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามแนวทางของชุมชน (นาย ก ผู้แทนกลุ่มผู้ค้าถ้ำน้ำทิพย์, 2568)

กระบวนการปรับตัวของชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการความทรงจำจากล่างขึ้นบน ที่เกิดจากพลังของศรัทธาและประสบการณ์ร่วมในช่วงหลังความขัดแย้ง พวกเขานำความทรงจำเกี่ยวกับหลวงปู่ศรี มหาวิโร มาใช้เป็นแกนกลางในการสร้างความชอบธรรมให้กับการดำรงอยู่ของชุมชน และสร้างอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะสานุศิษย์ผู้สืบสานเจตนารมณ์หลวงปู่ การรวมกลุ่มของผู้ค้าจึงมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจ มิติทางศิลปวัฒนธรรม และมิติทางสังคมร่วมด้วย พวกเขาใช้ศรัทธาเป็นทุนในการสร้างกลไกการมีส่วนร่วม เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน การสร้างระบบจัดการขยะโดยชุมชนเอง การใช้สื่อออนไลน์เพื่อสื่อสารและประชาสัมพันธ์กิจกรรม ตลอดจนการเชื่อมโยงกับหน่วยงานรัฐและสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นเพื่อจัดทำแหล่งเรียนรู้เรื่องหลวงปู่ศรี อันเป็นการแปลงความทรงจำทางศาสนาให้กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ กระบวนการเหล่านี้จึงเป็นตัวอย่างของการที่ชาวบ้านใช้ความทรงจำเป็นเครื่องมือสร้างความร่วมมือ การต่อรองอำนาจ ตลอดจนการจัดการพื้นที่ของภาครัฐ และการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง อันเป็นสิทธิมนุษยชนที่มีรากฐานอยู่บนความทรงจำ ศรัทธาและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและธรรมชาติและความเชื่อที่สืบทอดจากหลวงปู่ศรี มหาวิโร

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาพบว่า ภูเขียว-ถ้ำผาน้ำทิพย์เป็นพื้นที่ที่สะท้อนพลวัตของประวัติศาสตร์ในฐานะกระบวนการสร้างความหมาย มากกว่าการบันทึกข้อเท็จจริงในอดีต สอดคล้องกับแนวคิดของ Carr (1961) ที่มองว่าประวัติศาสตร์เป็นบทสนทนาอันไม่สิ้นสุดระหว่างนักประวัติศาสตร์กับหลักฐาน กล่าวคือ อดีตมิได้พูดด้วยตัวเอง หากแต่ถูกทำให้พูดผ่านเสียงของผู้บันทึกในปัจจุบัน การศึกษานี้จึงแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านในพื้นที่มิได้เป็นเพียงผู้ถูกกระทำจากนโยบายรัฐในยุคสงครามเย็น หากแต่เป็นนักตีความทางประวัติศาสตร์ ผู้ริเริ่มสร้างความหมายของอดีตด้วยวิธีของตนเอง การที่รัฐไทยภายใต้พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ. 2504–2509) ผนวกอีสานเข้าสู่ยุทธศาสตร์ความมั่นคงโลก (Fineman, 1997) ส่งผลให้ผู้คนต้องเผชิญทั้งความรุนแรงและการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจ (Keyes, 2014) แต่ในระดับรากหญ้า ชาวบ้านกลับเลือกเล่าประวัติศาสตร์ของตนใหม่ให้สอดคล้องกับชีวิตจริงและความทรงจำของชุมชน

การแปลงความหมายของพื้นที่สีแดงจากสมรภูมิของความหวาดกลัวในยุคคอมมิวนิสต์ สู่พื้นที่ศรัทธาและสันติแสดงให้เห็นว่า ความทรงจำในชุมชนเป็นผลของการประกอบสร้างร่วมกัน มากกว่าการระลึกส่วนบุคคล ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด ความทรงจำร่วม (collective memory) ของ Halbwachs (1992) ที่อธิบายว่าความทรงจำของปัจเจกบุคคลดำรงอยู่ได้ เพราะมีกรอบทางสังคมและวัฒนธรรมรองรับ ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนภูเขียวเลือกหยิบยกเรื่องราวบางส่วนของอดีต เช่น การปลูกป่า การสอนศีลธรรมของหลวงปู่ศรี มหาวิโร มาปรับใช้ในปัจจุบัน เพื่อสร้างความชอบธรรมทางศีลธรรม และวัฒนธรรมในการอยู่ร่วมกับพื้นที่อนุรักษของรัฐ กระบวนการเลือกจำ (selective remembering) นี้ไม่เพียงแสดงถึงการตีความอดีตเพื่อรองรับความต้องการของปัจจุบัน แต่ยังสะท้อนบทบาทของศาสนาในฐานะกลไกกลางในการเยียวยาความรุนแรงทางประวัติศาสตร์และสานสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน

พลวัตของความทรงจำในภูเขียว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Anderson (1977) เรื่องชุมชนจินตกรรม (imagined communities) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าอัตลักษณ์ของชาติถูกประกอบสร้างผ่านเรื่องเล่า สัญลักษณ์ และพิธีกรรม ความทรงจำจึงไม่เป็นกลาง หากเป็นพื้นที่ของการเมืองแห่งความหมาย (politics of memory) การที่รัฐใช้นโยบายศาสนาในการเมือง ในช่วงสงครามเย็น นำหลวงปู่ศรี มหาวิโรมาสร้างวัดผาน้ำทิพย์ เพื่อเปลี่ยนพื้นที่สีแดงให้กลายเป็นพื้นที่แห่งบุญ แสดงให้เห็นการใช้อำนาจเชิงสัญลักษณ์ของรัฐ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ชาวบ้านเองก็ใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาเดียวกันเพื่อต่อรองสิทธิในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่และฟื้นฟูความสัมพันธ์กับรัฐ ความทรงจำเรื่องป่าศักดิ์สิทธิ์ของหลวงปู่”จึงทำหน้าที่ทั้งยืนยันอุดมการณ์ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์ และเป็นเครื่องมือของชุมชนในการต่อรองเชิงวัฒนธรรม

มิติของพลวัตระยะยาว การเปลี่ยนความทรงจำจากความกลัว สู่ทุนวัฒนธรรม แสดงให้เห็นลักษณะของสิ่งที่อาจเรียกว่าความทรงจำเชิงเคลื่อนไหว (dynamic cultural memory) ซึ่งมีชีวิตและเปลี่ยนแปลงตามบริบททางเศรษฐกิจ สังคม งานวิจัยนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ อิกานต์ ศรีนารา (2564) ที่แสดงให้เห็นว่า อดีตสหยาพรคคอมมิวนิสต์คัดเลือกและตีความความทรงจำใหม่เพื่อปรับตัวต่อโลกหลังสงครามเย็น ในกรณีของภูเขียว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ ชุมชนเลือกเล่าใหม่อดีตของสงครามให้กลายเป็นเรื่องศรัทธาและการพัฒนา เช่น การจัดนิทรรศการประวัติหลวงปู่ โครงการมัคคุเทศก์น้อย หรือการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ ผลลัพธ์คือ ความทรงจำไม่หยุดนิ่งอยู่กับอดีต แต่กลายเป็นพลังทางสังคมที่หล่อหลอมอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน และทำหน้าที่เป็นทุนวัฒนธรรมที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจ สังคม และสันติภาพในระดับท้องถิ่น

องค์ความรู้ใหม่

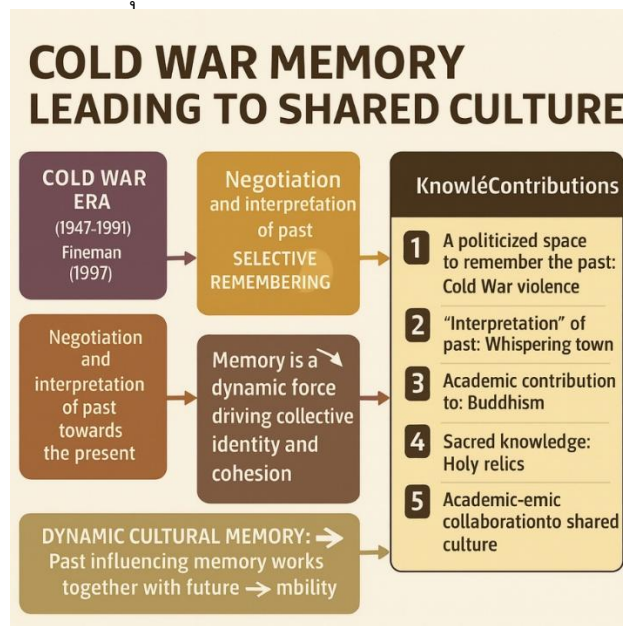
งานวิจัยนี้เสนอการตีความใหม่ต่อ ยุคสงครามเย็นในประเทศไทยไม่ใช่เพียงช่วงเวลาของการเผชิญหน้าทางอุดมการณ์ระหว่างรัฐกับคอมมิวนิสต์ แต่เป็นจุดกำเนิดของความทรงจำเชิงสังคม ที่ยังคงทำงานอยู่ในปัจจุบัน การศึกษาชี้ให้เห็นว่าแม้รัฐพยายามสร้างความมั่นคงผ่านกลไกกฎหมายและศาสนา (เช่น นโยบายศาสนานำการเมือง) แต่ชาวบ้านกลับ “รื้อสร้างความทรงจำ” ให้สอดคล้องกับชีวิตของตน อดีตจึงไม่ใช่สิ่งที่ตายตัว หากเป็นวัตถุดิบของการสร้างอัตลักษณ์ในระยะยาว ซึ่งช่วยเติมเต็มช่องว่างของประวัติศาสตร์สงครามเย็นแบบราชการ

งานวิจัยนี้พัฒนาแนวคิด “ความทรงจำเชิงเคลื่อนไหว” (dynamic cultural memory) เพื่ออธิบายการทำงานของ ความทรงจำที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับอดีต แต่ปรับเปลี่ยนตามบริบทเศรษฐกิจ-สังคม เช่น การแปลงพื้นที่สีแดงให้เป็นพื้นที่ศรัทธา และต่อมาพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวชุมชน แนวคิดนี้ต่อยอดจาก Halbwachs (1992) เรื่อง collective memory โดยเพิ่มมิติ “พลังทางเศรษฐกิจและนโยบายท้องถิ่น” ที่ความทรงจำกลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมและเครื่องมือพัฒนาอย่างยั่งยืนในระดับฐานราก

ผลการศึกษาชี้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนไม่ได้อยู่บนฐานของการเผชิญหน้า หากแต่ดำรงอยู่ในรูปของ “การต่อรองเชิงศีลธรรม” ผ่านภาษาและสัญลักษณ์ของศาสนา การยกหลวงปู่ศรี มหาวิโรเป็นศูนย์กลางของการฟื้นฟูพื้นที่ แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถใช้ศาสนาเป็นพื้นที่กลางระหว่างอุดมการณ์รัฐกับวิถีชีวิตของประชาชน การต่อรองลักษณะนี้ สะท้อนการประสานกันของอำนาจและศรัทธา ซึ่งขยายความเข้าใจเรื่อง “politics of memory” ของ Anderson (1977) ให้ลึกซึ้งขึ้นในบริบทท้องถิ่นไทย

การพัฒนา “กรอบวิเคราะห์เชิงภูมิทัศน์แห่งความทรงจำ” (Memoryscape Framework) จากกรณีศึกษาภูเขียว-ถ้ำน้ำทิพย์ งานวิจัยนี้ได้เสนอกรอบการวิเคราะห์ใหม่ที่เรียกว่า “ภูมิทัศน์แห่งความทรงจำ” (memoryscape framework) เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่-ความทรงจำ-อัตลักษณ์ โดยใช้พื้นที่จริง (physical space) เป็นตัวกลางของความหมายทางสังคม ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ที่เคยเป็นสมรภูมิคอมมิวนิสต์สามารถถูกแปลงให้เป็น “ภูมิทัศน์แห่งศรัทธา” ได้ผ่านการรื้อสร้างเรื่องเล่า ความเชื่อ และกิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้เห็นบทบาทของชุมชนในฐานะ “ผู้ผลิตความรู้ทางประวัติศาสตร์” ร่วมกับรัฐ

องค์ความรู้สุดท้ายคือการบูรณาการระหว่างวิธีวิทยาประวัติศาสตร์ (historical interpretation) กับมานุษยวิทยา ความทรงจำ (anthropology of memory) และนโยบายวัฒนธรรมร่วมสมัย ผลลัพธ์ทำให้เกิดกรอบวิเคราะห์ที่สามารถ อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยหลังสงครามเย็นผ่านมิติของพื้นที่ ความเชื่อ และการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งมีคุณค่าเชิงนโยบายต่อการออกแบบโครงการพัฒนาชุมชนเชิงวัฒนธรรมและสันติภาพในอนาคต

ภาพที่ 7 องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้สรุปได้ว่าความทรงจำในยุคสงครามเย็น มิได้ดับสูญไปพร้อมกับการยุติความขัดแย้งทางอาวุธ หากแต่ยังคงดำรงอยู่ในฐานะพลังทางสังคมที่มีชีวิต ซึ่งถูกนำมาตีความ เลือกลงใช้ และแปลงความหมายอย่างต่อเนื่องในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะในพื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ ที่ความทรงจำของสงคราม ความสูญเสีย และการควบคุมโดยรัฐ ได้ถูกเปลี่ยนผ่านไปสู่การสร้างสรรคพื้นที่แห่งศรัทธาและการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า รัฐใช้ศาสนาเป็นกลไกสร้างสันติภาพเชิงนโยบาย ผ่านการนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาเผยแผ่ธรรม และพัฒนาพื้นที่ ขณะที่ชุมชนตอบสนองด้วยการหยิบยืมเรื่องราวของหลวงปู่ศรี มหาวิโร และประสบการณ์การบุกเบิกของตนมาใช้เป็นทุนทางศีลธรรม และทุนทางวัฒนธรรม เพื่อเจรจาท่องกับอำนาจรัฐ กระบวนการนี้ได้เปลี่ยนพื้นที่สีแดงในอดีตให้กลายเป็นพื้นที่แห่งบุญ และแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นพลังของการใช้ความทรงจำเป็นเครื่องมือฟื้นฟูอัตลักษณ์และสร้างความสงบสุขในท้องถิ่น ดังนั้น ความทรงจำในพื้นที่ภูเขี้ยว-ถ้ำผาน้ำทิพย์ จึงเป็นตัวอย่างสำคัญของ “ความทรงจำเชิงเคลื่อนไหว” (Dynamic Cultural Memory) ที่มิได้หยุดนิ่งอยู่กับอดีต แต่ขับเคลื่อนการพัฒนาอัตลักษณ์ พื้นที่ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ศาสนา และชุมชนให้ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างสร้างสรรค์ภายใต้บริบทของสังคมไทยร่วมสมัย ผลจากงานวิจัยนี้ควรนำไปบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐ วัด โรงเรียน และชุมชน เพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สำหรับการวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาความทรงจำเปรียบเทียบระหว่างชุมชนที่เคยเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในสงครามเย็นในภูมิภาคต่าง ๆ ของอีสาน เพื่อทำความเข้าใจพลวัตที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. (2531). ประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อง กำหนดพื้นที่ป่าดงบังและป่าดงภูสีฐาน (บางส่วน) ให้เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าถ้ำผาน้ำทิพย์. สืบค้นจาก <https://portal.dnp.go.th/DNP/FileSystem/download?uuid=028ab0cf-4572-463b-8b46-8cfa5b387933.pdf>.
- คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกฯ. (2555). วีระปฏิปทา มหาวิโร. กรุงเทพฯ: ศิลปสยามบรรจุกิจภัณฑ์และการพิมพ์.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ: ครุสภาลาดพร้าว.
- เฉลิมพล โสมอินทร์. (2519). พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495. เชียงใหม่: พัฒนาการพิมพ์.
- ทิฆัมพร สิงโตมาศ. (2560). หมู่บ้านเสียงปืนแตก: ประวัติศาสตร์ การเคลื่อนไหวทางการเมือง และการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นบ้านนาบัว. วารสารธรรมศาสตร์, 36(3), 112–147.
- ธิดานต์ ศรีนารา. (2564). สงครามความทรงจำและการเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับอดีตของ “อดีตสหาย” ในช่วงระหว่างทศวรรษ 2520–2550. วารสารไทยคดีศึกษา, 18(1), 1–26.
- นาง ง. (2568). ผู้สูงอายุชุมชนผาน้ำทิพย์. สัมภาษณ์. 17 เมษายน.
- นาย ก. (2568). ผู้แทนกลุ่มผู้ค้าผาน้ำทิพย์. สัมภาษณ์. 17 เมษายน.
- นาย ข. (2568). ผู้สูงอายุชุมชนผาน้ำทิพย์. สัมภาษณ์. 17 เมษายน.
- นาย ค. (2568). ผู้สูงอายุชุมชนผาน้ำทิพย์. สัมภาษณ์. 17 เมษายน.
- บุญมี คำบุศย์. (2541). อดีตวีรлік. ร้อยเอ็ด: นานักขรรค์การพิมพ์.
- ประกาศกระทรวงมหาดไทย. (2512). เรื่อง เขตแทรกซึมของคอมมิวนิสต์. ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 86 ตอนที่ 115 (ฉบับพิเศษ), หน้า 6–9, วันที่ 26 ธันวาคม 2512.
- พระมหาธีรนาถ อคฺคธโร. (2554). หลวงปู่ศรีนิพนธ์. นครราชสีมา: วัดป่าภูสูง.
- พระราชกฤษฎีกากำหนดป่าดงบังให้เป็นป่าคุ้มครอง พ.ศ. 2494. (2494, 20 พฤศจิกายน). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 68, ตอนที่ 69, หน้า 1562–1564.

- พระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481. (2482). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 56, หน้า 211-223, วันที่ 3 เมษายน 2482.
- พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495. (2495). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 69, ตอนที่ 68 ฉบับพิเศษ, หน้า 1-6, วันที่ 13 พฤศจิกายน 2495.
- พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2476. (2476, 2 เมษายน). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 50, หน้า 10-12.
- สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 9. (2501). *นิทานโบราณคดี*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- _____. (2538). *สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 9 เสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราชและมณฑลอุดรอีสาณ ร.ศ. 125 พ.ศ. 2449*. กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์.
- Anderson, B. (1977). Withdrawal symptoms: Social and cultural aspects of the October 6 coup. *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 9(3), 13-30.
- Bourdieu, P. (1986). The force of law: Toward a sociology of the juridical field. *Hastings LJ*, 38, 805.
- Carr, E. H. (1961). *What is history?*. London: Macmillan.
- Fineman, D. (1997). *A special relationship: the United States and military government in Thailand, 1947-1958*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Keyes, C. (2014). *Finding their voice: Northeastern villagers and the Thai state*. Chiang Mai: Silkworm Books.